

Erna Lind ja Hanna Latvala

Lapsen surun kohtaaminen päivähoitossa

Opinnäytetyö

Syksy 2016

SeAMK Sosiaali- ja terveysala

Sosionomi (AMK)

SEINÄJOEN AMMATTIKORKEAKOULU

Opinnäytetyön tiivistelmä

Koulutusyksikkö: Sosiaali- ja terveysalan yksikkö

Tutkinto-ohjelma: Sosionomin tutkinto-ohjelma

Tekijä: Erna Lind & Hanna Latvala

Työn nimi: Lapsen surun kohtaaminen päivähoidossa

Ohjaaja: Helena Järvi

Vuosi: 2016

Sivumäärä: 66

Liitteiden lukumäärä: 1

Opinnäytetyössämme tutkimme sitä, miten kasvattajat kohtaavat lapsen surun päivähoidossa. Tutkimuskysymyksinä olivat: Miten lapsen suru kohdataan päivähoidossa? Miten lapsi reagoi suruun? Mikä on kasvattajan ja päivähoidon rooli hoitolapsen surussa? Teoriaosuudessa avaamme sitä, millainen kuolemankäsitys lapsella on ja miten se muuttuu lapsen kasvaessa. Kerromme myös siitä, miten suru näkyy alle kouluikäisessä lapsessa ja mitkä tekijät reagoititapoihin vaikuttavat sekä siitä, miten suuren menetyksen kohdannutta lasta voitaisiin parhaiten auttaa eri ympäristöissä.

Tutkimus toteutettiin laadullisena tutkimuksena. Haastattelimme kahdeksaa varhaiskasvatusalan ammattilaista, ja haastattelut toteutettiin teemahaastatteluina. Aineiston analysoinnissa käytimme menetelmänä teemoittelua. Emme tehneet yhteistyötä minkään tietyn organisaation kanssa, vaan haastateltavat hankittiin yksitellen erilaisia suhteita käyttäen.

Tutkimuksessa selvisi, että kasvattajat kokivat roolinsa perheen surussa merkittäväksi. Vanhempien ja kasvattajan välinen tiedonkulku koettiin tärkeäksi ja perhettä tuettiin tarjoamalla käytännön apua ja palveluohjausta. Päivähoidon rooli pysyvän arjen takaajana nähtiin suurena. Lapsen surua käsiteltiin päivähoidossa puhumalla ja vastaanottamalla ammattitaitoisesti lapsen monet reaktiot. Myös vertaislasten merkitys tuli tutkimuksessa vahvasti ilmi. Lapsen kuolemankäsitykseen liittyvinä tekijöinä nousivat esiin lapsen ja perheen uskonnollinen vakaumus sekä nykypäivän videopelit. Yleisesti koettiin, että lapsen suru osataan kohdata varhaiskasvatuksessa oikealla tavalla, huolimatta siitä, että moni kasvattaja koki perusosaamisensa kriisitilanteita varten olevan oman tiedonhankinnan varassa.

Kehittämisideoina nähtiin avoimuus kollegoiden ja muiden tahojen kesken, jonkinlaisen tietopaketin laatiminen kriisien varalle sekä lisäkoulutukset aiheeseen liittyen. Jatkotutkimuksena voitaisiin toteuttaa kasvattajien toivoma tietopaketti. Lisäksi voitaisiin tutkia uskonnollisuuden merkitystä lapsen suruprosessissa sekä sitä, miten nykypäivän videopelit vaikuttavat lapsen kuolemankäsitykseen.

Avainsanat: varhaiskasvatus, suru, kuolemankäsitys, suruprosessi

SEINÄJOKI UNIVERSITY OF APPLIED SCIENCES

Thesis abstract

Faculty: School of Health Care and Social Work

Degree programme: Degree Programme in Social Services

Author/s: Erna Lind & Hanna Latvala

Title of thesis: Day Care Educators' Response to a Child's Grief

Supervisor(s): Helena Järvi

Year: 2016

Number of pages: 66

Number of appendices: 1

Our thesis aims at finding out how educators in early childhood education are responding to a child's grief in day care. The research questions were: How are day care educators responding to a child's grief? How does a child react to grief? How is the role of the educator and the day care perceived? In the theoretical part of this thesis, we discuss a child's understanding of death and how it changes as the child grows. We also speak about how grief is seen in a child under school age and what factors influence a child's reactions. Finally, how a child who has faced a great loss could be helped in different environments is also discussed.

The research was qualitative. We interviewed eight professionals of early childhood education, and the interviews were accomplished thematically. The material was further analyzed according to the themes. The interviewees were found by using different contacts instead of cooperating with some specific organization.

The main results of our research were that educators find their role in family's grief very significant. Information between parents and educators was considered important, and the family was supported by offering practical help and guidance for services. The day care's role as a place where stable everyday life is possible was big. A child's grief was handled in day care by discussion and facing the child's reactions professionally. In addition, the meaning of other children was one of the main results. The child and his/her family's religious beliefs and today's video games were seen as factors for the child's understanding of death. Generally, it was found out that a child's grief was dealt with in the right way in early childhood education, despite that many educators felt that their crisis competence was depending on their own activity.

Openness with colleagues and other organizations, some kind of information pack for crisis and additional trainings on the topic were considered as important development ideas. The information pack could be implemented as a further research. Furthermore, it would be good to research how religion impacts on a child's grieving process, and how today's video games impact on a child's understanding of death.

Keywords: early childhood education, grief, understanding of death, process of grieving

SISÄLTÖ

SISÄLTÖ	3
1 JOHDANTO	5
2 LAPSEN KÄSITYS KUOLEMASTA.....	7
2.1 Lapsen valmiudet käsittää kuolema	7
2.2 Lapsen kuolemankäsitys.....	7
2.3 Lapselle tietoa kuolemasta	9
2.4 Lapsen kuolemankäsitykseen vaikuttavia tekijöitä	10
3 LAPSEN TAVAT REAGOIDA SURUUN	12
3.1 Välittömät reaktiot	12
3.2 Jälkireaktiot.....	13
3.3 Muita mahdollisia reaktioita.....	16
3.4 Reagointitapoihin vaikuttavat tekijät.....	17
3.4.1 Aikuisten tapa käsitellä kuolemaa sekä lapsen saama psykologinen tuki	17
3.4.2 Millaisesta kuolemasta on kyse	18
3.4.3 Lapsen persoonallisuus ja aiemmat kokemukset.....	19
3.4.4 Kuka on kuollut sekä lapsen suhde vainajaan	19
4 SUREVAN LAPSEN AUTTAMINEN JA TUKEMINEN.....	21
4.1 Aikuisen merkitys lapsen surutyössä	21
4.2 Lapsen tukeminen varhaiskasvatuksessa.....	23
4.2.1 Kasvattajan osaaminen.....	25
4.2.2 Vanhemmat ja kasvattajat yhteistyössä	27
4.3 Lapsen tukeminen kotona	27
5 TUTKIMUSPROSESSI	31
5.1 Opinnäytetyön tarkoitus ja tavoitteet	31
5.2 Aineistonkeruumenetelmät	32
5.3 Aineiston keruu ja kohderyhmä.....	33
5.3.1 Haastattelujen toteutus	34
5.3.2 Haastatteluihin vaikuttavat tekijät.....	34
5.4 Aineiston analysoinnin ja tulkinnan keinot.....	35

5.5 Eettisyys ja luotettavuus	36
6 TUTKIMUKSEN TULOKSET	39
6.1 Taustatiedot	39
6.2 Kasvattaja ja päivähoito osallisena perheen suruprosessissa	39
6.2.1 Tiedonlähteellä merkitys kasvattajalle.....	40
6.2.2 Perheen tukeminen.....	41
6.2.3 Kasvattajan monet roolit	42
6.3 Lapsen surun käsittely päivähoidossa	43
6.3.1 Lapsen reagointi suruun	44
6.3.2 Puhuminen lapsen ehdoilla.....	46
6.3.3 Ryhmän kanssa käsittely	46
6.3.4 Vertaislasten merkitys.....	47
6.4 Lapset ja kuolema.....	49
6.4.1 Kuoleman käsittely yleisesti päivähoidossa	50
6.4.2 Lasten käsitykset kuolemasta	50
6.4.3 Kuolema nykylasten maailmassa.....	51
6.5 Kasvattajan osaaminen.....	52
6.5.1 Kasvattajien kokemus omasta osaamisesta	53
6.5.2 Surun kohtaamisen kehittäminen.....	53
6.6 Yhteenveto.....	54
7 POHDINTA	59
LÄHTEET	62
LIITTEET	66

1 JOHDANTO

Tutkimuksessamme tarkoituksena oli tutkia lapsen surua ja sen kohtaamista päivä-hoidossa. Haastattelimme teemahaastattelulla kahdeksaa varhaiskasvatusalan am-mattilaista, joilla oli kokemusta tilanteista, joissa omassa ryhmässä oleva lapsi me-nettää jonkun läheisensä. Otimme selvää siitä, mikä on kasvattajan ja varhaiskas-vatuksen rooli lapsen ja perheen surussa sekä siitä, miten lapsen suru kohdataan päivähoitossa.

Suru on luonnollinen ja yleisinhimillinen ilmiö, joka kuuluu jokaisen ihmisen elämään (Hammarlund 2010, 38). Vaikka se on osana kaikkien elämässä, on suru kuitenkin aina henkilökohtainen ja yksilöllinen, niin kuin meidän jokaisen elämämme on (Kübler-Ross & Kessler 2006, 22). Kun surua kuvataan psykologisesta näkökul-masta, voidaan sen todeta olevan niin tietoisella kuin alitajuisellakin tasolla tapah-tuva prosessi. Surutyöllä on myös tavoitteina erinäisten tehtävien ratkaiseminen: menetyksen hyväksyminen, surun aiheuttaman kivun käsittely, sopeutuminen uu-teen elämäntilanteeseen, josta kuollut läheinen puuttuu sekä vainajan ”sijoittami-nen” muistoihin tunnetasolla ja elämän jatkaminen. (Hammarlund 2010, 39, 43.)

Suru on aina ajankohtainen aihe ja vuonna 2004 Suomessa noin 4000 lasta joutui-kin menettämään jonkun lähiomaisensa joka vuosi (Erjanti & Paunonen-Ilmonen 2004, 90). Tämä antaa suuntaa sille, miten moni lapsi menettää lähiomaisensa tä-näkin päivänä. Lapsi voi kokea monenlaisia menetyksiä elämässään, mutta lähei-sen ihmisen kuolema on hänen kokemistaan menetyksistä suurin (Poijula 2007, 94). Vuonna 2005 näistä lähiomaisista 2600 on ollut joko lapsen äiti tai isä (Yhden Van-hemman Perheiden Liitto ry. [viitattu 11.10.2016]), ja tämäkin luku on todennäköi-sesti hyvin samanlainen vielä nykyäänkin.

Vaikka suru pyritäisiin siirtämään taka-alalle lapsen elämässä, ei se silti koskaan unohdu, vaan saattaa pahimmillaan varastoitua käsittelemättömänä ja purkautua myöhemmin suurin ja negatiivisin seurauksin (Kinanen 2009, 75). Lapsen surun kohtaamattomuudella tai väärin kohtaamisella voikin olla kauaskantoiset vaikutuk-set, jonka vuoksi on tärkeää, että se käsitellään oikein lapsen jokaisessa elinympä-ristössä, myös varhaiskasvatuksessa. Tavoitteina varhaiskasvatuksella on edistää lapsen kasvua sekä tukea terveyttä ja fyysistä kehitystä, sosiaalista ja tunne-elämän

kehitystä, oppimista ja älyllistä kehitystä, mielikuvitusta ja luovaa toimintaa sekä tutustumista omaan kulttuuriin ja lähiympäristöön (Alila & Kronqvist 2008, 38). Varhaiskasvatussuunnitelman perusteissa (2005) ei erikseen määritellä toimia ja tavoitteita tilanteisiin, joissa hoidossa oleva lapsi kohtaa surun. Yleisesti siinä kuitenkin mainitaan varhaiskasvatuksen kasvatuspäämääräksi esimerkiksi lapsen henkilökohtaisen hyvinvoinnin edistäminen (13), eli kasvattajilla ja päivähoidolla on tavoitteenaan hyvinvoiva lapsi. Tähän voidaan sisällyttää kaikki toiminta, mikä vaikuttaa lapsen yleiseen hyvinvointiin, eli kun lapsi menettää jonkun läheisensä tai kohtaa muuten elämässään surua, on päivähoidon tehtävänä edelleen pyrkiä lapsen hyvinvointiin tarjoamalla oikeanlaista tukea ja apua sekä lapselle että perheelle. Myös Varhaiskasvatuslaissa (L 8.5.2015/580, 2a§) todetaan, että varhaiskasvatuksen tavoitteena on edistää jokaisen lapsen kokonaisvaltaista kasvua, kehitystä, terveyttä ja hyvinvointia. Koemme, että esimerkiksi kriisityön osaaminen ja lapsen tukeminen kaikenlaisissa elämäntilanteissa tulisi olla osana valtakunnallisia varhaiskasvatuksen ohjeistuksia tarkemmin eriteltynä, mutta yleisesti ottaen lapsen henkilökohtaisen hyvinvoinnin tavoittelu sisältää myös tilanteet, jossa lapsen hyvinvointi pyritään takaamaan myös kriisitilanteessa.

Erkkilän, Holmbergin, Niemelän ja Ylösen (2003, 10) mukaan lapsi pyrkii surunkin keskellä tarttumaan tiukasti omaan tuttuun arkeensa, ihmissuhteisiin ja toimintaan, joiden tarjoajana varhaiskasvatuksella on merkittävä rooli. Usein on myös hyväksi, jos lapsella olisi elämässään kodin ulkopuolisia aikuisia apuna surussaan. He voivat seurata lasta ja hänen hyvinvointiaan hieman etäämmältä, ja lapsella on mahdollisuus ilmaista tunteita ja asioita, joita hän ei halua ilmaista läheisimmille aikuisille.

2 LAPSEN KÄSITYS KUOLEMASTA

2.1 Lapsen valmiudet käsittää kuolema

Lapsen valmiudet kuoleman käsittämiseen ovat täysin erilaiset kuin aikuisella. Lapsella on ajattelun kehittyminen vielä kesken, eikä hän pysty myöskään tukeutumaan tietoihinsa tai elämäkokemuksiinsa. Välineet surun käsittelemiseen ovat siis hyvin vajavaiset. Pienemmät lapset eivät pysty kuolemaa kehityopsykologisista syistä edes ymmärtämään, mutta erityisesti 5-8-vuotiaat lapset ovat vaikeassa iässä sen suhteen, että heillä on jo valmiuksia ymmärtää kuolema, mutta heilläkään ei ole vielä minkäänlaisia keinoja sen käsittelyyn. (Dyregrov 1993, 86, 88.) Lapsilta puuttuu siis vielä täysin kyky käsitellä menetystä (Wright & Oliver 1998, 90). Vasta noin 11-12-vuotiaana lapsi kykenee käsittämään menetyksen ja kuoleman niin kuin aikuinen sen käsittää. Sen ikäisenä abstraktin ajattelukyvyn saavuttaminen nimittäin vasta mahdollistaa tämän ymmärtämisen. (Poiijula 2007, 95.)

2.2 Lapsen kuolemankäsitys

Kuoleman ymmärtämisessä lapsella on aivan erilaiset lähtökohdat kuin aikuisella kehityopsykologisista syistä (Poiijula 2002, 144). Erjantin ja Paunonen-Ilmosen (2004, 90) mukaan lapsen suru on sidoksissa hänen sen hetkiseen kehitysvaiheeseensa ja ikäänsä. Lapsen kykyyn käsittää kuolema vaikuttaa kuitenkin lisäksi esimerkiksi lapsen kognitiivinen taso ja suhde uskonnollisuuteen (Erkkilä ym. 2003, 19).

0-2-vuotiaiden kuolemankäsitys. Pikkulapsen ymmärrys kuolemasta liittyy hänen kehitysvaiheisiinsa (Erjanti & Paunonen-Ilmonen 2004, 90). Vaikka lapsen kyky ymmärtää kuolema on hyvin rajallinen, lapset pystyvät kuitenkin ”ajattelemaan” sitä jo vauvasta saakka. Alle puolivuotias käsittää kuoleman niin, että sitä, mitä ei näe, ei ole olemassa. Vauvaikäiset ymmärtävät kuitenkin jo puolivuotiaasta alkaen, heti kun muisti alkaa kehittyä, kohteen pysyvyyden ja poissaolon. Se tarkoittaa sitä, että vaikka lapsi ei jotain esinettä näe, se on silti olemassa ja lapsi tiedostaa tämän.

Tämä näkyy etsimiskäyttäytymisessä, jolloin lapsi etsii vanhempaansa, joka on kadonnut näköetäisyydeltä ja osoittaa sen jälkeen merkkejä eroahdistuksesta. Alle kaksivuotiaat pystyvät jo huomaamaan, jos paikalla ollut ihminen ei olekaan enää paikalla. Sen ikäiset tuntevat myös ikävää ihmistä kohtaan, joka ei ole enää heidän elämässään vaan on esimerkiksi menehtynyt ja siten poistunut lapsen elämästä. Koska aikaperspektiivi on kuitenkin pikkulapsilla lyhyt, voivat he säilyttää mielikuvan poistuneesta henkilöstä vain hetken. (Poiijula 2007, 95.) 0-2- vuotiaille kehittyy luottamus läheiseen ihmiseen ja hänen läsnäoloonsa psykososiaalisten vaiheiden kautta ja lapsi ymmärtää läheisen kuoleman erona siten, että aikuinen ei enää olekaan läsnä, mutta lapsi ei pysty vielä käsittämään kuolemaa samalla tavalla kuin aikuinen sen käsittää (Erjanti & Paunonen-Ilmonen 2004, 90).

2-5-vuotiaiden kuolemankäsitys. 2-5-vuotiaat ovat kehityksessään siinä vaiheessa, että mielikuvitus ja minäkeskeisyys ovat isossa roolissa lapsen elämässä (Nurmiranta, Leppämäki & Horppu 2009, 35). Tämä näkyy vahvasti heidän kuolemankäsityksessään, sillä se on tämän ikäisillä hyvin maaginen ja minäkeskeinen. He eivät vielä ymmärrä, että jokainen voi kuolla, myös lapsi itse ja toiset lapset. Pienet lapset voivat myös helposti uskoa itse aiheuttaneensa kuoleman, jos he ovat tehneet jotain kiellettyä tai toivoneet sitä, koska he ajattelevat asioista vielä niin konkreettisesti sekä minäkeskeisesti. Alle viisivuotiaat eivät myöskään pidä kuolemaa pysyvänä tilana, vaan heidän mielestään se on hetkellistä ja kuollut voi palata takaisin. Pieni lapsi voi esimerkiksi ajatella, että isä vain nukkuu hetken aikaa. (Poiijula 2007, 95-96.) Alle viisivuotiaina ei myöskään vielä ymmärretä sitä, että silloin kun kuolee, kaikki elintoiminnot loppuvat (Dyregrov 1993, 13). Sen ikäiset lapset voivat ajatella, että kuollut tavallaan yhä elää, hän hengittää ja hänellä on lämmin maan alla, koska on arkussa suojassa (Hammarlund 2010, 159). 3-5-vuotiaina ymmärretään kuitenkin jo se, että elävät ja kuolleet poikkeavat tosistaan, ne ovat siis kuitenkin erilaisia keskenään jollain tavalla (Poiijula 2002, 144).

5-9-vuotiaiden kuolemankäsitys. 5-9-vuotiailla lapsilla on jo jonkin verran tietoa kuolemasta, jonka he pystyvät myös käsittämään. Tämän ikäiset lapset pystyvät myös jo ymmärtämään kuoleman palautumattomuuden ja universaaliuden, eli he ymmärtävät jo sen, että kuolema on pysyvä ja jokainen voi kuolla, niin lapsi itse kuin hyvätkin ihmiset. Yli viisivuotiaat käsittävät kuolemassa lisäksi syy-seuraus suhteen

sekä ruumiin toimimattomuuden eli eron kuolleen ja elävän välillä elintoimintojen suhteen (Poijula 2007, 96). Dyregrovin (1993, 14) mukaan esikouluikäisten lasten ajankäsitys on hyvin sirkulaarinen. Heidän arki kulkee itseään toistavalla tavalla päivästä toiseen: lapset heräävät, valvovat ja menevät taas nukkumaan, joten he ajattelevat myös kuolemasta samantapaisesti, eli me elämme, kuolemme ja elämme uudestaan. Aikakäsitys kuitenkin muuttuu aikuismaisemmaksi yli viisivuotiailla. He alkavat ymmärtämään elämän jatkumon eli menneisyyden, nykyisyyden ja tulevaisuuden olemassa olon. Joskus yli viisivuotiaat kuvittelevat kuoleman myös jonkinlaisena henkilöhahmona (esimerkiksi viikatemiehenä), johon liittyen lapsella saattaa olla pelko, että kuolema eli ”viikatemies” tulee hakemaan lasta (Poijula 2002, 144).

Jotta lapsi pystyisi edes ymmärtämään kuoleman käsitteenä, tulee hänen sisäistää viisi kuolemaan liittyvää käsitettä, joita olisi hyvä toistaa lapsen kasvaessa. Nämä ovat kuoleman universaalisuus eli se, että kuolema koskee jokaista, eikä se pysty valikoimaan ketään, peruuttamattomuus eli kuoleman pysyvyys ja palautumattomuus, ruumiin toimimattomuus eli se, että kuolleet eivät tunne mitään, mitä elävät tuntevat, kausaalisuus eli syy-seuraus suhteiden ymmärtäminen (kuolema johtuu elämän kulusta eikä sitä voi väistää) sekä jonkin tyyppinen elämän jatkumisen muoto kuoleman jälkeen eli se, että elämänkulku muuttuu kuoleman jälkeen ja esimerkiksi perheen on luotava uudet mallit ja tavat toimia. (Kinanen 2009, 21.)

2.3 Lapselle tietoa kuolemasta

Koska kuolema kuuluu normaaliin elämän kiertokulkuun, tulisi jo päivähoidossa pohtia suhtautumista kuolemaan, vaikka se ei olisikaan konkreettisesti lapsille tai henkilökunnalle ajankohtainen (Petäjä 2002, 61). Koska kuolema kuitenkin koskettaa niin lasta kuin aikuistakin, tarvitsevat lapset tavallisessa arjessaan tietoa kuolemasta luotettavilta aikuisilta. On tärkeää, että lapset oppisivat pikkuhiljaa suhtautumaan kuolemaan oikein ilman, että kukaan jäisi yksin askarruttavien kysymysten kanssa (Poijula 2007, 101).

Lapsi ja uskonnollisuus. Niin kuin aikuinenkin, myös lapsi on psyykkinen, fyysinen, hengellinen ja henkinen olento. Jo pienestä pitäen lapsella on oikeus siihen,

että hän saa kasvaa myös hengellisellä ulottuvuudella. (Kangasmaa, Petäjä & Vuorelma 2008, 39-41). Hengelliseen ulottuvuuteen kuuluu esimerkiksi se, että lapset saattavat kysyä hengellisiä ja uskonnollisia kysymyksiä kohdatessaan läheisen ihmisen kuoleman. Näihin kysymyksiin on syytä vastata arvostaen, vaikka itse ei sillä hetkellä kasvattajana tietäisikään oikeaa vastausta tai ei olisi omalta vakaumukseltaan uskonnollinen: aikuisella, joka lasta hoitaa, ei välttämättä ole sama elämänkatsomus kuin lapsella ja hänen perheellään. (Mattila 2011, 110.) Suomessa yleisimmin vallitseva uskonto on kristinusko (Kulttuurit ja uskonnot Suomessa 2014) ja erityisesti siinä lapsella sekä lapsen uskolla on Räsäsen (2001, 79) mukaan suuri merkitys. Isoimpana uskonnollisena yhdyskuntana toimii Suomen evankelisluterilainen kirkko 78 prosentin määrällä väestöstä, mutta muita ovat esimerkiksi muslimit ja uskonnolliseen yhdyskuntaan kuulumattomat eli ateistit, joista olisi myös hyvä kasvattajien päivähoitossa tietää. Lapselle kuolemasta puhuttaessa onkin tärkeää huomioida lapsen ja hänen perheensä uskonnollinen tausta. Tärkeää on myös muistaa, että lasten kuoleman käsitys kehittyy vasta sen mukaan, miten ajattelukin heillä kehittyy ja että kehitysvauhti on jokaisella yksilöllistä, vaikka kulku noudattaakin samaa linjaa (Dyregrov 1993, 13). Jokaiselle lapselle tulee siis puhua juuri hänen kehitystään vastaavalla tasolla.

2.4 Lapsen kuoleman käsitykseen vaikuttavia tekijöitä

Siihen, miten jokainen lapsi kuoleman käsittää, vaikuttavat monenlaiset eri tekijät. Hockey, Katz ja Small (2001, 146) ovat listanneet neljä päätekijää, jotka vaikuttavat lapsen kuoleman käsitykseen. Ensimmäinen on kehityksellinen taso, joka riippuu lapsen iästä, mutta vaihtelee paljon lapsen yksilöllisestä kypsyydestä riippuen. Tämä on tärkeä mittari lapsen kyvyssä ymmärtää kuolema riippumatta informaation sisällöstä. Toisena on lapsen yksilöllinen persoonallisuus. Kuten aikuiset, myös lapset eroavat persoonallisuuksiltaan ja heidän yksilölliset luonteenpiirteensä vaikuttavat kuoleman ymmärtämiseen. Kolmantena tekijänä, joka vaikuttaa lapsen kuoleman käsittämiseen, ovat elämäkokemukset. Vanhemman kuolema vaikuttaa usein ongelmiin, joita lapsi kohtaa myöhemmin elämässään. Myös muut elämäkokemukset, kuten kohtaamiset vakavien elämää rajoittavien sairauksien kanssa tai pitkät

erossa olot perheen jäsenistä, voivat vaikuttaa siihen, miten lapsi ymmärtää kuoleman. Neljäntenä vaikuttavana tekijänä toimii puolestaan kommunikaatio ja tuki. Lapsen tulkinta kuolemasta on yhteydessä myös perheen ja muun sosiaalisen verkoston tapoihin kommunikoida. Lapsi, joka kokee helpoksi jakaa huoliaan perheessä ja tuntee itsensä kuunnelluksi, todennäköisesti puhuu helpommin kuolemasta ja siihen liittyvästä mahdollisesta ahdistuksesta tai toisin päin.

3 LAPSEN TAVAT REAGOIDA SURUUN

Niin kuin aikuiset, myös lapset voivat reagoida kuolemantapaukseen monella eri tavalla. Koska suru on yksilöllinen ja jatkuvasti muuttuva prosessi, vaihtelevat esimerkiksi reaktioiden vahvuus ja kesto. Reaktioiden vaiheet ovat liukuvia ja osittain hyvinkin päällekkäisiä toistensa kanssa, eivät siis selkeästi peräkkäisiä. (Poijula 2002, 43.) Kuolemantapauksen aiheuttamat surureaktiot jakautuvat välittömiin reaktioihin ja jälkireaktioihin (Dyregrov 1993, 17-18).

3.1 Välittömät reaktiot

Kun lapsi saa tiedon läheisen kuolemasta, yleisimmin esiintyviä välittömiä reaktioita ovat sokki ja epäily, vastustus ja pelko, apatia ja lamaannus sekä meneillään olevien tavallisten toimien jatkaminen. Lapset sanoittavat epäilynsä ja voivat vain todeta toisen olevan väärässä. He yrittävät viimeiseen asti pitää kiinni omasta ajatuksestaan eivätkä hyväksy totuutta. Tämä on tapa saada tuskaa aiheuttava asia pysymään poissa. Aikuisia tämä puolestaan saattaa hämmentää heidän luullessaan, että lapsi ei välitä, koska hän reagoi niin vähän. He pitävät normaalimpana sitä, että lapsi kuolemantapauksesta kuullessaan osoittaisi voimakkaita tunteita. Tämä järkytysreaktio on kuitenkin hyvin tavanomainen niin lapsilla kuin aikuisillakin. Sen avulla omaksumme tapahtumia vähitellen eivätkä ne saa kokonaan meistä otetta. Tämä tarkoituksenmukainen puolustusmekanismi mahdollistaa kovien koettelemuksien kestämisen. (Dyregrov 1993, 17-18.)

Toiset lapset ovat täysin lohduttomia ja reagoivatkin välittömästi protestoimalla ja pelkäämällä. Myös Wrightin & Oliverin (1998, 90) mukaan lapset saattavat pelätä läheisen kuollessa moniakin asioita: lapsi pelkää, että menettää jonkun muunkin läheisensä tai kuolee itse sekä lapsi pelkää, jos joutuu olla erossa vanhemmastaan, sillä hänen mielestään perhe ei enää ole turvassa. Jotkut lapset saattavat myös reagoida muuttumalla apaattiseksi niin, että heidän tunteensa lamaantuvat melkein kokonaan. Monien aikuisten yllätykseksi monet lapset myös jatkavat vain leikkejään hetken päästä sen jälkeen, kun ovat kuulleet kuolemantapauksesta, ihan kuin mitään ei olisi edes tapahtunut. Myöhemmin he sitten saattavat kysyä: ”Missä äiti,

onko hän vielä töissä?”. Lapset etsivät helposti turvaa tutuista ja tavallisista asioista silloin, kun muu maailma muuttuu turvattomaksi ja sekasortoiseksi. (Dyregrov 1993, 17-18.) Lapsella tapa käsitellä kuulemaansa onkin hyvin erilainen aikuiseen verrattuna (Kinanen 2009, 17).

3.2 Jälkireaktiot

Kun tapahtuneen loitolla pitäminen ei ole enää mahdollista tai tarpeen, reaktiot voimistuvat. Ne voimistuvat myös sitä mukaa, kun asian merkitys valkenee. Tällöin tavallisia reaktioita, joita surevalla lapsella esiintyy, ovat ahdistus, voimakkaat muistot, univaikeudet, ikävä, masennus, viha ja huomiota vaativa käytös, syyllisyys, häpeä sekä itsesyytökset, kouluongelmat ja ruumiilliset oireet. (Dyregrov & Raundalen 1997, 17.)

Jo neljän kuukauden ikäisillä lapsilla esiintyy menetyksestä johtuvaa ahdistusta. Se onkin yleisin reaktio, mikä lapsella ilmenee läheisen kuoleman jälkeen. (Wright & Oliver 1998, 87.) Dyregrovin (1993, 19) kokemusten mukaan lapsia eniten ahdistava asia on pelko siitä, että omille vanhemmalle/vanhemmille tapahtuu jotain. Tämä pelko ja ahdistus näyttäytyvät eri tavoin. Pieni lapsi saattaa olla pelokas ja takertuva ja reagoida eroihin hyvin voimakkaasti. Lapsi on jatkuvasti korostetun varuillaan ja vanhemman lähellä täytyykin olla koko ajan.

Lapsen mieleen saattaa jäädä hyvinkin vahvasti voimakkaat muistot. Muistot tallentuvat varsinkin kriittisissä tilanteissa eri tavalla kuin yleensä. Voimakkaita muistijälkiä synnyttävät kaikkiin ihmisen aisteihin liittyvät vaikutelmat ja myöhemmin nämä kuvat voivat esiintyä kipeinä muistoina ja muistikuvina. Niin kauan, kun lapsi ei osaa vielä puhua, hän voi joutua kantamaan tapahtumaa pelkästään sisällään, kun hän ei pysty kielellisesti vielä puhumaan kokemuksistaan. Asiat, jotka muistuttavat menetyksestä epäsuoraan tai suoraan, voivat herättää muistoja lapsessa. Varsin tavallista on, että lapset pyrkivät pitämään ei-toivotut muistot ja ajatukset poissa mielestään. Lapselle voi aiheutua levottomuutta ja rauhattomuutta, kun hän yrittää hallita omia kipeitä ajatuksiaan. Tämä saattaa näkyä myös nukahtamisvaikeuksina ja painajaisunina. (Dyregrov 1993, 20-21.)

Surevilla lapsilla esiintyy oireina myös univaikeuksia, eli äkillisiä heräämisiä yöllä ja nukahtamisvaikeuksia. Uniongelmat voivat johtua siitä, että lapsella on kasvanut pelko, sekä siitä, että illalla nukkumaanmeno aikaan on enemmän aikaa miettiä mielessä tapahtunutta ja kuollutta läheistä. Jos lapsella on jäänyt tapahtuneesta voimakkaita muistoja, nousevat ne esiin tavallisimmin illalla. Myös painajaisunien näkeminen on todennäköistä, jolloin unien näkeminen ja nukahtaminen saattavat alkaa ahdistamaan lasta. Lapset, joilla on ollut päivällä tilaisuus käsitellä kuolemantapausta tai jotka ovat antaneet tapahtuneen tulla ajatuksiin, kärsivät painajaisunista vähemmän kuin ne lapset, jotka aktiivisesti torjuvat ajatuksia asiasta tai joiden ei ole mahdollista käsitellä tapausta kenenkään kanssa. (mt. 1993, 21.)

Lapsella ilmenee eri tavoin myös ikävää, kaipausta ja jopa masennusta. Kinasenkin (2009, 17) mukaan lapsi voi masentua tyystin kaiken tapahtuneen jälkeen ja lapsen masentuneisuus näkyy paljon monimuotoisemmin kuin aikuisen. Se voi pitää sisällään vihaa ja syyllisyyttä arvottomuuden tunteen lisäksi. Dyregrovin (1993, 21-22) mukaan varsinkin pienten lasten suru ilmenee niin, että lapset itkevät runsaastikin ja voivat olla täysin lohduttomia jonkin aikaa. Myös sulkeutuneisuus ja vetäytyminen voivat olla merkkejä surusta. Lapsi saattaa ikävöidä kuolleesta läheisestään niin mukavaa yhdessä oloa ja arkielämän turvallisuutta kuin harrastuksiin viemistä ja läksyjenteko apuakin. Kaipaus saattaa lapsella näkyä myös siten, että hän vaalii vainajan muistoa, etsii vainajaa, samaistuu vainajaan tai kokee vainajan ”läsnäolon”. Lapsi voikin etsiä vainajaa kulkien huoneesta toiseen. Lapsi uskoo myös pääsevänsä vainajaa lähelle olemalla sellaisissa paikoissa, missä he kuolleen läheisen kanssa viettivät yhdessä aikaa tai pitämällä itsellään vainajan tavaroita.

Uhkailu ja raivo kuuluvat myös lasten yleisimpiin reaktiotapoihin heidän kuullessaan läheisensä kuolemasta. Lapsella raivon osoitus on melko avointa ja suoraa, ja se voi olla sekä sanallista että fyysistä tai molempia. Ilmaus ”typerä isi kun ajoi niin kovaa, että kuoli” on hyvinkin tavallinen lapsen suusta. Vihaansa lapsi saattaa varhaislapsuudessa purkaa vanhempiinsa potkimalla ja lyömällä. Olisi hyvä muistaa, että lapsen uhkaileva käytös voi olla lapsen keino pitää poissa surulliset ajatukset. (Dyregrov 1993, 24.) Suuttumus voi esiintyä lapsella lisäksi myös raivokohtauksina tai hiljaisena vihamielisyytenä (Wright & Oliver 1998, 91). Lapsella ilmenevä viha

voi kohdistua moneenkin eri kohteeseen. Lapsi voi esimerkiksi vihata Jumalaa hänen salliessaan kuolemantapauksen, vihata aikuisia tai itseään, kun ei kuoleman estämisessä onnistunut, vihata lääkäriä, poliisia tai muuta ulkopuolista auttajaa, joka ei tehnyt lapsen mielestä tarpeeksi tai vihata niitä, joiden katsotaan olevan kuolemasta vastuussa. Lapsi voi vihata myös itse vainajaa, koska lapsi saattaa tuntea, että vainaja on jättänyt hänet yksin. (Dyregrov & Raundalen 1997, 20.)

Läheisen kuollessa lapsi voi kärsiä myös häpeän, syyllisyyden ja itsesyytöksen tuntemuksista. Koska lasten tapa ajatella on vielä hyvin maaginen ja minäkeskeinen, lapsi saattaa helposti ajatella olevansa osasyynä sille, mitä on tapahtunut, esimerkiksi sen vuoksi, että hän on kuolemaa edeltävänä päivänä suutuksissaan sanonut vihaavansa äitiä tai käyttäytynyt muuten tuhmasti. (Dyregrov 1993, 26.) Syyllisyyden tuntemukseen lapsella on Wrightin ja Oliverin (1998, 91) mukaan kolme pääsyytä. Yksi on nimenomaan se, että lapsen mielestä kuolema johtui hänen tuhmuudestaan. Toinen on seurausta siitä, mitä lapsi ajatteli: toivoi kuolemaa toiselle ja sen jälkeen hän kuoli. Kolmas pääsyy on se, että lapsi ajattelee, ettei rakastanut toista tarpeeksi. Lapsi nimittäin uskoo rakkauden voivan pelastaa ihmisen kaikelta pahuudelta, jopa kuolemalta. Itsesyytökset saattavatkin olla lapsella todella voimakkaita. Myös häpeän tunteet voivat lapsella liittyä siihen, mitä hän on ajatellut tai mitä hän on tehnyt. Lapsi on voinut olla esimerkiksi helpottunut siitä, että nyt hän saa enemmän huomiota, kun oma sisarus ei ole enää olemassa. (Dyregrov 1993, 26.)

Tarkkaavaisuus- ja keskittymisongelmien lisäksi päiväkodissa tai koulussa lapsella saattaa reaktiona ilmetä myös ruumiillisia vaivoja, kuten päänsärkyä, lihaskipuja sekä vatsan ja suoliston toimintahäiriöitä. Päänsärky ja lihaskivut johtuvat useimmiten siitä, kun lapsi on läheisensä kuoleman jälkeen jatkuvasti varuillaan pelätesään, että pian tapahtuu uudestaan jotain kamalaa. Tällainen valmius eli hypersensitiivisyys synnyttää näitä ruumiillisia vaivoja lapsen tietämättä. (Dyregrov 1993, 20, 27.) Kinasen (2009, 18) mukaan lapsella saattaa myös tulla ruokailuun ja lepoon liittyviä muutoksia ja siten myös vastustuskyky saattaa heikentyä kuolemantapausten jälkeen.

3.3 Muita mahdollisia reaktioita

Jo muutaman viikon ikäisellä voidaan huomata stressipohjaista käyttäytymistä, jos hän on joutunut eroon ydinperheestään. Reaktioina tällöin on muun muassa itkuisuutta, kehon jännittyneisyyttä ja tietynlaista vetäytymistä. Vanhemmalla lapsella voi esiintyä esimerkiksi tavaroiden heittelemistä sekä jo puheikäiset saattavat kieltäytyä kokonaan puhumasta. (Erkkilä ym. 2003, 22.)

Dyregrovin ja Raundalenin mukaan (1997, 21) lapsella voi ilmetä myös monenlaista muuta reaktiota läheisen kuoltua. Lapsi saattaa kehitykseltään taantua (regressiivinen käyttäytyminen) ja palata aikaisempaan kehitysvaiheeseensa. Pienemmät voivat ruveta esimerkiksi uudelleen yökastelemaan tai muuttua hyvinkin takertuvaisiksi ja vanhemmat lapset voivat puolestaan alkaa puhumaan ns. vauvakieltä tai muuten muuttua lapsellisemmiksi hetkeksi aikaa. Kinasen (2009, 17) mukaan myös lapsen persoonallisuus voi muuttua: luottamuksen horjuminen, joka liittyy elämän vakauksen, horjuttaa myös lapsen persoonaa samalla. Se saattaa näkyä luonteen muuttumisena hiljaiseksi, pelokkaaksi tai vaikkapa varuillaan olevaksi. Lisäksi saattaa ilmetä sosiaalista eristäytymistä ja lapsi voi myös luoda itselleen pessimistisen asenteen kaikkea tulevaa kohtaan. Pelko siitä, että kuolema tapahtuu uudestaan jollekin toiselle läheiselle, synkentää lapsen tulevaisuutta (Dyregrov 1993, 30). Hän voi alkaa pohtimaan tarkoitusta ja syytä olemassaololle. Lapsilla on myös kyky aistia vanhempiensa pahoin- ja hyvinvoinnit, jolloin he voivat yrittää löytää tapoja heidän auttamisekseen. Lapsi ajattelee käyttäytyvänsä mahdollisimman ”normaalisti”, jolloin vanhemmalla olisi parempi mahdollisuus pysyä vakaana ja hallita tilanne. (Dyregrov & Raundalen 1997, 14-15.)

Harvinaisempia, mutta kuitenkin mahdollisia surureaktioita regressiivisen käyttäytymisen, persoonallisuuden muutosten, tulevaisuuspessimismin sekä tarkoituksen ja syyn pohtimisen lisäksi ovat myös muiden välttely, kuvitelmat ja kypsyminen (Dyregrov 1993, 27). Jotkut lapsista voivat vältellä toisia ihmisiä, varsinkin oman ikäisiä, hieman läheisen kuoleman jälkeen. Tähän syynä on ikätoverien ymmärtämätön käytös. Lapsella saattaa esiintyä myös kuvitelmia kuolemaan ja vainajaan liittyen. Lapset pohtivat esimerkiksi vainajan ulkomuotoa tai sitä, mikä kuoleman aiheutti. Näiden reaktioiden lisäksi lapsi saattaa kuitenkin kasvaa henkisesti ja ns.

kypsyä ihmisenä läheisen kuoleman jälkeen. Hänestä voi sen myötä tulla huolehtivaisempi ja myötätuntoisempi muita ihmisiä kohtaan eli itsekeskeisyyden rooli voi pienentyä huomattavastikin. (Dyregrov 1993, 29-30.)

3.4 Reagointitapoihin vaikuttavat tekijät

3.4.1 Aikuisten tapa käsitellä kuolemaa sekä lapsen saama psykologinen tuki

Yksi merkittävä tekijä lapsen reaktioiden takana on se, miten aikuinen tai aikuiset hänen lähellään suhtautuvat tapahtuneeseen menetykseen ja miten he käsittelevät sitä sekä se, miten avoimesti ja rehellisesti he vastaavat lapsen esittämiin kysymyksiin menetykseen liittyen. Lapsen ympärillä olevien ihmisten, kuten perheen ja muun yhteisön antama tuki tai sen puute, vaikuttaa merkittävästi siihen, millä tavalla lapsi kohtaa tapahtuneen menetyksen. Myös sillä, millaiset välit perheenjäsenillä on keskenään ja kuinka avoimesti erilaiset asiat käsitellään, on merkitystä lapsen surun käsittelyssä: avoimessa ja kysymykset sallivassa ilmapiirissä lapsi saa paremmin tarvitsemaansa keskusteluapua ja vastauksia kysymyksiinsä. (Poiijula 2007, 109-112.) Myös Kinanen (2009, 31) korostaa, miten lapsen on todella vaikea selvittää häntä kohdanneesta kriisistä, jos hänellä ei ole ketään, kenen kanssa puhua siitä, mitä on tapahtunut ja miltä se tuntuu.

Erityisesti vanhempien tavoilla reagoida suruun on suuri merkitys, koska usein lapsen tunteet ja reaktiot myötäilevät hänen vanhempiensa reaktioita (Erjanti & Paunonen-Ilmonen 2004, 98). Erilaisina muistopäivinä, kuten jouluna tai vainajan syntymäpäivänä, suru korostuu, ja lapsen surunkäsittelylle olisi erityisen tärkeää, että vanhemmat valmistautuisivat näihin päiviin sivuuttamisen sijaan ja että he ottaisivat myös lapsen mukaan esimerkiksi rituaalisiin muistamishetkiin. Niiden kautta lapsi pääsee ilmaisemaan tunteitaan. (Dyregrov 1993, 35.)

Lapsen surun käsittelyä saattaa merkittävästi haitata se, että lapselta salataan asioita ja kuolemaan liittyviä olosuhteita ja syitä, koska salailun seurauksena lapselle

saattaa muodostua hyvinkin helposti vahingollisia ja vääränlaisia kuvitelmia tilanteesta ja siihen liittyvistä tekijöistä. Esimerkiksi tilanteissa, joissa kuoleman syynä on pitkäkestoinen sairaus, unohtavat aikuiset usein pitää lapset jo sairauden alusta saakka mukana tilanteessa ja sairauden etenemisessä. Tämän seurauksena lapselta evätään mahdollisuus valmistautua kuolemaan ja ymmärtää se, mitä on tapahtumassa. (mt. 1993, 48.)

Sijaishenkilön olemassaolo. Menetystapausten seuraamuksiin ja niiden vakavuuteen vaikuttaa suuresti myös se, jääkö lapselle joku, joka pitää hänestä huolta (esimerkiksi toinen vanhemmista tai isovanhemmat). Seuraukset ovat usein vakavammat, jos menehtynyt henkilö oli esimerkiksi yksinhuoltaja tai jos lapsella ja mahdollisella uudella huoltajalla menee kauan toimivan ja luottavaisen suhteen luomiseen. Oikeanlaisen surutyön ja surun käsittelyn kannalta on olennaista, että joku pitää lapsen tarpeista huolta ja tarjoaa hänelle turvallisen ympäristön ja rajat kuten siihenkin saakka. (mt. 1993, 49.)

3.4.2 Millaisesta kuolemasta on kyse

Lapsen surureaktioihin ja niiden voimakkuuteen vaikuttaa se, millaisesta kuolemasta on kyse. Äkillisen kuoleman seuraukset ovat lähes poikkeuksetta erilaiset, kuin jos kyseessä on esimerkiksi pitkäaikainen sairaus, jonka etenemisessä lapsi on saanut olla mukana ja näin ollen valmistautua tulevaan menetykseen. Myös se, jos lapsi on ollut läsnä kuolemaan johtaneessa tilanteessa ja nähnyt loukkaantumisen, vaikuttaa merkittävästi. (Kinanen 2009, 31.)

Äkillinen kuolema vaikuttaa suuresti myös vanhempien ja muiden aikuisten tapaan kohdata menetys, joka taas vaikuttaa merkittävästi siihen, millaista tukea ja keskusteluapua lapsi saa heiltä menetyksessään (Dyregrov 1993, 48).

3.4.3 Lapsen persoonallisuus ja aiemmat kokemukset

Se, miten lapsi reagoi suureen menetykseen, riippuu hyvinkin pitkälti lapsen iästä ja hänen kyvystään ymmärtää kuolema. Esimerkiksi alle neljävuotiaiden on hyvin vaikea käsittää kuoleman pysyvyyttä ja käsitettä, joten he reagoivat usein läheisen ihmisen katoamiseen samalla lailla, olipa kyseessä pidempi tai hetkellinen poissaolo tai kuolema. (Poiijula 2007, 108-109).

Lapsen iän lisäksi Poiijula (2007, 115) määrittelee surureaktioihin vaikuttaviksi tekijöiksi lapsen sukupuolen, temperamentin, selviytymistyylin, terveydentilan sekä aiemmat kokemukset menetyksiin liittyen. Menetykseen sopeutumista voi vaikeuttaa välinpitämättömän perheen, sosiaalisen tuen puutteen tai koettujen traumojen lisäksi myös estynyt temperamentti, sisäänpäinkääntyneisyys sekä neuroottisuus. Sopeutumista taas todennäköisesti edistävät ulospäinsuuntautuneisuus, riittävä älykkyys ja tunteiden säätelykyky. Tunteiden säätelykyky tarkoittaa kykyä omien tunnetilojen arviointiin ja seurantaan sekä kykyä toimenpiteisiin tunnetilojen muuttamiseksi ja ylläpitämiseksi (Korkeila 2008, 685).

3.4.4 Kuka on kuollut sekä lapsen suhde vainajaan

Lapsen ja menehtyneen henkilön välinen suhde vaikuttaa myös suuresti siihen, miten lapsi reagoi menetykseen. Mitä läheisempi ja lämpimämpi suhde lapsella ja vainajalla on ollut, sitä suuremman aukon menetys jättää, ja sitä vaikeampaa lapsen on sopeutua menetykseen. (Poiijula 2007, 108-109.) Myös ristiriitainen suhde voi vaikeuttaa sopeutumista (Kinanen, 2009, 31). Jos lapsella ja vainajalla on ollut huono suhde, saattaa lapsen suruun sekoittua myös helpotusta, jolloin syyllisyys, häpeä ja ristiriitaiset tunteet ovat todennäköisiä oireita (Dyregrov 1993, 48).

Vanhemman kuolema. Yksi vaikeimmista menetyksistä, jonka lapsi voi kohdata, on vanhemman menetys. Tällöin lapsen elämä menettää pohjan: häntä, joka lohdutti surussa ja piti huolta, ei enää ole olemassa. Vanhemman kuoleman seurauksena lapsi menettää hetkellisesti myös oman tutun perheensä, koska perheen tasapaino menee menetyksestä pitkäksiin aikaa täysin sekaisin: eloon jäänyt van-

hempi ja sisarukset eivät ole enää samanlaisia kuin ennen, roolit muuttuvat ja tasapaino järkkyy. Usein lapselle tulee vanhemman menetyksen seurauksena myös kova pelko siitä, että hän menettää jonkun toisenkin läheisen, esimerkiksi toisen vanhempansa, joka taas saattaa näyttäytyä kovana tarpeena vahtia ja valvoa, ettei mitään pääse sattumaan. Lapsen saattaa olla vaikea olla erossa läheisistään uuden menetyksen pelon takia. (Poijula 2007, 108-109.) Lapsi voi myös alkaa ottamaan vastuuta menehtyneelle vanhemmalle kuuluneista tehtävistä pyrkiäkseen helpottamaan eloonjääneen vanhempansa tilannetta (Ivanoff, Risku, Kitinoja, Vuori & Palo 2006, 244).

Sisaruksen kuolema. Myös sisaruksen menettäminen on lapselle yksi selkeästi suurimmista menetyksistä. Lapsen kuolema vaikuttaa aina merkittävästi koko perheen tilanteeseen: vanhemmat menettävät lapsen ja sisarukset leikkiverin ja kilpailijan. (Dyregrov 1993, 35.) Eloonjääneet sisarukset menettävät hetkellisesti myös ne tutut vanhemmat, joihin ovat tottuneet: he muuttuvat toisenlaisiksi, sureviksi vanhemmiksi, joilta ei välttämättä hetkeen saa psyykkistä läsnäoloa ja tarvittua huolenpitoa. Vanhempien raskas suruprosessi vaikuttaa usein myös sisarusten myöhempiin elämänvaiheisiin. Pelätessään lastensa kuolemaa vanhempi/vanhemmat saattavat alkaa ylisuojelemaan heitä, jolloin heidän normaalin kehityksensä mukainen itsenäistyminen saattaa vaikeutua. (Kinanen 2009, 34, 36). Dyregrovin (1993, 36-37) mukaan eloonjääneet sisarukset saattavat usein kärsiä myös ”eloonjäämissyylisyydestä” ja kuvitella olevansa vähemmän tärkeitä kuin kuollut sisarus. Lapsen kuolema vaikuttaa merkittävästi myös parisuhteeseen, ja jännittyneellä tilanteella on automaattisesti seuraukset sitä vierestä seuraaviin lapsiin.

4 SUREVAN LAPSEN AUTTAMINEN JA TUKEMINEN

4.1 Aikuisen merkitys lapsen surutyössä

Simo Skinnari toteaa teoksessaan *Pedagoginen rakkaus* (2004, 86), että kasvavan lapsen mahdollisuudella nojata aikuisiin varhaiskasvunsa aikana on suora yhteys lapsen päätöksentekokykyyn aikuisella iällä. Kun lapsen elämässä tapahtuu kriisi tai hän kohtaa suuren surun, on tärkeää, että hänelle tarjotaan riittävää tukea ja vahvistusta, mutta myös toivoa ja luottamusta elämään. Toisten ihmisten ja erityisesti aikuisten merkitys lapsen surun tukemisessa on suuri; lapsi tarvitsee mahdollisuuden olla huolenpidon kohteena, keskusteluyhteyttä luotettavan ja turvallisen aikuisen kanssa sekä tunteen tulleen kuulluksi ja nähdyksi omana itsenään. (Mattila 2011, 51.) Kaikkein tärkeintä kaikessa lapsen hoito- ja kasvatustyössä on lapsen aito ja läsnä oleva kohtaaminen. Lapsella on mahdollisuus kehittyä oikeaan suuntaan, jos hänelle tarjotaan mahdollisuus jakaa tunteitaan, huoliaan, ajatuksiaan ja ilojaan turvallisen aikuisen kanssa. (Mattila 2011, 9, 67.)

Kohdatessaan suuren surun lapsi tarvitsee aikuisen aikaa ja mahdollisuutta puhua tapahtuneesta (ja kaikesta muustakin) aina, kun siltä tuntuu. Häntä täytyy kuunnella aidosti ja kiinnostuneena, ja vainajaa voidaan muistella yhdessä. Tunteista puhuminen on erityisen tärkeää: lasta tulee rohkaista puhumaan omista tunteistaan. (Kinanen 2009, 27.) Sureva lapsi tarvitsee pysyvyyttä ja turvallisuutta sekä lupaa itkeä, olla utelias ja vihainen sekä ilmaista itseään (Riely 2003, 214). Aikuisen tulee hyväksyä omat tunteensa ja tarjota lapselle läheisyyttä ja syliä. Myös arkirutiineihin palaaminen mahdollisimman nopeasti tuo lapselle turvallisuutta. (Kinanen 2009, 27-28.)

Surutyöprosessin oikeanlaiseksi tukemiseksi aikuisen tulee antaa lapselle lupa surra ja esittää kysymyksiä sekä tehdä hänelle selväksi, että on valmis kuuntelemaan. Jos puhuminen on lapselle vaikeaa, tulee hänelle tarjota mahdollisuus ilmaista suruaan luovalla tavalla. Esimerkiksi leikkiminen on lapselle luontainen tapa käsitellä vahvoja tunteita, ja vaikka vainajaan liittyvät leikit saattavat järkyttää aikuista, tulisi lapsen kuitenkin antaa leikkiä kyseisiä leikkejä. Leikin avulla lapsi saa myös tarvitsemaansa etäisyyttä tapahtuneeseen. Yksi suuri virhe, minkä aikuinen

voi surevan lapsen seurassa tehdä, on olettaa lapselta liian paljon. On väärin todeta pienelle lapselle esimerkiksi että ”Sinä olet nyt perheen mies.” tai ”Sinun täytyy olla vahva.” Lapselta vaadittujen asioiden tulee ehdottomasti olla hänen ikäkehitykselleen sopivia. Lapsen tulee myös saada reagoida suruun täysin omalla tavallaan, ja aikuisen tehtävänä on tarkkailla mahdollisia pelon tunteita: lapsi saattaa suuren menetyksen jälkeen ruveta pelkäämään esimerkiksi sitä, että menettää vielä muitakin läheisiään. (Wright & Oliver 1998, 92-96.)

Kuten aikuisella, myös lapsella on tarve ymmärtää tapahtunutta, ja siksi olisi tärkeää, että lapsi saisi osallistua esimerkiksi hautajaisiin ja muihin seremonioihin ja rituaaleihin. Ne ovat tärkeitä kiintopisteitä lapsen surutyössä. Tapahtunutta todentaa myös esimerkiksi se, ettei vainajaa piilotella tai pidetä kiellettyinä puheenaiheena, vaan sallitaan hänen säilyä lapsen maailmassa. (Dyregrov 1993, 66.)

Koska jokainen lapsi reagoi suruun omalla tavallaan, myös jokainen suruprosessi on omanlaisensa ja oman pituisensa. Aikuinen ei saa olettaa lapsen pääsevän surusta yli tietyssä ajassa. (Cohen & Mannarino 2011, 188.) Joku lapsi itkee, joku raivoaa, joku lamaantuu ja vetäytyy ja joku taas taantuu pienemmän lapsen tasolle. On erityisen tärkeää, että jokainen lapsi saa reagoida suruun omalla tavallaan, ja hänen annetaan ilmaista itseään, kuitenkin tukematta negatiivisia reaktioita. (Mattiila 2011, 68-69.)

Luovien keinojen, kuten musiikin, kirjoittamisen, piirtämisen ja leikin lisäksi lapselle luonteva tapa käsitellä surua on puhuminen. Lapsi ihmettelee asioita ja tarvitsee tällöin aikuiselta vastauksia kysymyksiinsä. (Kinanen 2009, 50.) Dyregrov (1993, 73) korostaa kuitenkin, että kun lapsen kanssa alkaa keskustelemaan kuolemasta ja siihen liittyvistä asioista, keskustelu saattaa jäädä hyvinkin lyhyeksi. Aikuiselle puhuminen on muiden surunkäsittelytapojen ohella olennainen, lapsella taas puhuminen ei välttämättä ole ensisijaisin tapa käsitellä surua. Jos lapsi ei tahdo puhua asiasta juuri sillä hetkellä, häntä ei saa painostaa, mutta täytyy olla tarkkana ja valmiina keskustelemaan heti, kun lapsi osoittaa siihen mielenkiintoa. Kinanen (2009, 59-60) mukaan tärkeää on myös kunnioittaa lapsen mahdollista halua olla yksin ja vetäytyä sivummalle.

Liian usein aikuiset pyrkivät ”suojelemaan” lasta kuolemalta ja siihen liittyviltä asioilta. Tämä vaikeuttaa lapsen suruprosessia ja ikään kuin vie häneltä luvan surra. (Riely 2003, 213.) Kun lapsi joutuu tekemisiin menetyksen ja kuolemantapauksen kanssa, on tärkeää, että hänelle annetaan tarpeeksi informaatiota tilanteeseen liittyen, jolloin hän pystyy kunnolla käsittämään, mitä on tapahtunut. Samalla vältetään virheelliseltä tiedolta, lapsen itsemuokkaamilta (jopa traumaattisilta) mielikuvilta ja tarpeettomalta ahdistukselta. (Dyregrov & Raundalen 1997, 14, 77.) Lapselle luontainen tapa käsitellä tapahtunutta on kysellä, ihmetellä ja kyseenalaistaa; hän saattaa esimerkiksi kysyä onko veljellä jano tai kylmä haudassa, mitä hänellä on päällä ja onko veljen lempilelu mukana haudassa. Kysymykset saattavat panna vanhempien ja muiden aikuisten kärsivällisyyden koetukselle, mutta on tärkeää, että lapsi saa esittää tällaisia kysymyksiä ja että hän saa niihin rehellisen ja todenmukaisen vastauksen. (Dyregrov 1993, 65, 68.) Rielyn (2003, 213) mukaan lapsen on tulevaisuudessa vaikea luottaa aikuiseen, joka kieltää häneltä totuuden, estää todenmukaisen keskustelun kuolemasta tai pahimmassa tapauksessa jopa lahjoo lasta välttääkseen keskustelun surusta ja kuolemasta, jota lapsella näin ollen ei ole lupa surra.

4.2 Lapsen tukeminen varhaiskasvatuksessa

Päivähoidon toimintojen yhtenä päätavoitteena on tukea kodin kasvatustyötä ja tehdä aikuisten ja lasten välisistä suhteista monipuolisempia (Peltonen 2004, 30). Mattilan (2011, 62) mukaan vanhempien ohella lapselle tärkeitä aikuisia ja arjen vaikuttajia ovat kasvattajat, hoitajat ja muut lapsityöntekijät. Heillä on mahdollisuus tarjota lapselle turvallisuudentunnetta ja läheisyyttä silloinkin, kun se kotona jää hauraaksi ja vaillinaiseksi. Mattilan (105) lisäksi myös Poijula (2007, 121) korostaa informaation kulkemisen tärkeyttä: tarjotakseen täyden tukensa perheen tilanteeseen on välttämätöntä, että päivähoidon työntekijät tietävät tilanteesta, jossa lapsi on menettänyt itselleen läheisen henkilön tai muuten joutunut suuren surun äärelle. On vahingollista, jos vanhempi kieltää kuoleman käsittelyn päivähoidossa.

Surevan lapsen tukena olevan aikuisen tulee olla lämmin ja eläytymiskykyinen. Lapselle surutyön käsittelyssä tärkeää on se, että lapsi saa jatkaa tuttuja leikkejään ja

rutiinejaan tuttujen aikuisten ja ystävien lähellä. Yksi päivähoidon päätehtävistä surevaa lasta tukeessa on turvallisen ja tavallisen arjen tarjoaminen; päivähoidolla on lapsen tukiverkoston lisäksi hyvä mahdollisuus tarjota lapselle erilaisia menetelmiä omien tunteidensa ja kokemuksiensa purkamiseen ja käsittelyyn. Päivähoidossa myös läheisyydellä, hellittelyllä ja sylissä pitämisellä on suuri merkitys lapsen tukemisessa. Lapsi tarvitsee turvallisuuden palautumista sekä aitoja, paikkansapitäviä faktoja, joiden avulla käsitellä tapahtunutta. Erityisen tärkeää on myös selvittää lapselle, ettei kriisitapahtuma ollut millään lailla hänen syynsä, koska usein lapset alkavat syyllistämään itseään, varsinkin, jos eivät tiedä kokototuutta tapahtuneesta. (Ylöjärven kaupunki 2013, 4.)

Cohenin ja Mannarinon (2011, 120) mukaan kasvattajilla ja muulla päivähoidon henkilökunnalla on tärkeä asema myös siinä suhteessa, että heillä on omanlaisensa ammattitaito huomata lapsen mahdolliset mielenterveydelliset ongelmat, joita saatetaan seurata suuren kriisin seurauksena ja varsinkin, jos sitä ei käsitellä oikealla tavalla. Kasvattajilla on velvollisuus viedä huolensa tarvittaessa eteenpäin ja informoida myös vanhempia lapsen erilaisesta ja erikoisesta käytöksestä.

Luottamuksellisuuden merkitys. Lapsen täysivaltaisen tukemisen kannalta on siis tärkeää, että päivähoidon henkilökunnalla on tieto siitä, mitä lapselle on tapahtunut, kuka on menehtynyt ja millä tavalla. Ikävä kyllä useimmat vanhemmat eivät kuitenkaan halua jakaa näitä tietoja, koska he kokevat, ettei päivähoidon henkilökunnan salassapitovelvollisuuteen voi luottaa. Usein onkin niin, etteivät kasvattajat välttämättä ymmärrä kunnioittaa luottamuksellisuutta, vaan jakavat tietonsa muun henkilökunnan kanssa, ehkä vain jopa pyytääkseen apua tilanteen käsittelyyn. Vaikka tiedon jakamisen taustalla ei olisikaan minkäänlaista negatiivista, esimerkiksi juoruilun halua, yksityisyyden loukkaaminen vahingoittaa perheen luottamusta henkilökuntaa kohtaan ja vaikuttaa negatiivisesti kasvattajan kykyyn auttaa surevaa lasta. Estääkseen näin tapahtumasta henkilökunnan tulisi kohdella jokaista ”tiedonjyvää” sen ansaitsemalla luottamuksellisuudella; hyvänä mallina voisi pitää sitä, että kohtelee tietoa niin kuin haluaisi omaan tai oman lapsensa elämään liittyviä tietoja käsiteltävän. Ainoa poikkeus, jolloin luottamuksen saa rikkoa, on tilanne, jossa kasvattaja epäilee lapsen olevan vaaraksi itselleen tai muille. (Cohen & Mannarino 2011, 127-128.)

4.2.1 Kasvattajan osaaminen

Työskentely lasten parissa vaatii koulutetulta ammattilaiseltakin teoriaopin lisäksi niin hoidollista, kasvatuksellista kuin opetuksellistakin osaamista. Tärkeää on myös hyvät vuorovaikutustaidot ja kyky kohdata ja kuunnella kaikenlaisia ihmisiä. Hyvät suunnittelu-, arviointi- ja havainnointikyvyt ovat merkittävässä roolissa, kuten myös suvaitsevaisuus, pitkäjänteisyys ja tarkkaavaisuus. (Oulasmaa & Riihonen 2013, 19.) Dyregrov (1993, 53) korostaa sitä, miten tärkeää olisi, että päiväkodin henkilökunta hankkisi lisäksi itselleen tarpeeksi tietoa aikuisen ja lapsen suru- ja kriisireaktioista. Tällöin he pystyvät tarjoamaan oikeanlaisia keinoja ja tukea surun käsitteelyyn.

Usein, kun perhe kohtaa menetyksen, saattavat he hetkellisesti tarvita ulkopuolista tukea lapsen kasvatuksessa ja kodinhoidossa. Iiris Hapon väitöskirjaan (2006, 110) liittyvässä tutkimuksessa ilmeni, että kasvattajien ammattitaidon ja osaamisen merkitys lapsen hyvinvoinnissa korostui erityisesti juuri tilanteissa, joissa perheellä oli vaikeuksia suoriutua lapsen kasvatuksesta ja kodinhoidosta.

Koulutukset. Varhaiskasvatus on jatkuvasti kehittyvä ala, jonka vuoksi jokaisen lasten kanssa työskentelevän tulisi pitää huolta oman ammattitaitonsa kehittämisestä. Vastuu tästä on tietenkin myös esimiehillä ja muilla johtoasemassa olevilla henkilöillä. Lapsen surun kohtaaminen ja siihen liittyvä kriisityö ovat monen muun aiheen ohella sellaisia, joihin ei välttämättä ole kasvattajan pohjakoulutuksen aikana suuremmin perehdytty. Erityisesti tällaisissa asioissa kasvattajan on tärkeää saada itsehankitun tiedon lisäksi ammatillista lisäkoulutusta.

Tiina Tikan väitöskirjassa (2007, 91) on tutkittu perhepäivähoitajien ammatillista sosalisaatiota, ja vaikka jatkokoulutukset nähdään tärkeinä, oli haastateltavien joukossa myös monia, jotka kokivat koulutukset liian teoreettisiksi ja irrallisiksi päivähoidon todellisuudesta. Osa koki, ettei koulutus pysty antamaan mitään sellaisia valmiuksia, joita ei olisi mahdollista saavuttaa käytännössä harjaantumalla. Hapon väitöskirjassa (2006, 177) taas ilmeni, että varhaiskasvatuksen ammattilaiset hakeutuivat koulutuksiin, jotka käsittelevät aihealuetta, jossa he kokivat työssään riittämättömyyttä.

Joskus erityisesti perhepäivähoitajaksi ryhtymistä suunnittelevat kyseenalaistavat koulutuksen merkityksen, jos taustalla on esimerkiksi useampi vuosi kotiäitinä olemista; he kokevat, että osaavat jo käytännön hoitotyöhön liittyvät asiat. Myös jo useamman vuoden perhetyöntekijänä työskennellyt saattaa ajatella, ettei koulutuksesta ole ns. hyötyä eikä hän voi enää siinä uransa vaiheessa kokea sitä mielekkääksi. Tärkeää kuitenkin on, että omaa koulutusta ja osaamista kehitetään myös teoreettisesta näkökulmasta: koulutuksissa tulee useinkin esiin asioita, joita ei kohtaa omia lapsia hoitaessaan tai joita ei perhepäivähoitajan työssä aina tule ajatelleeksi. Näitä asioita voivat olla esimerkiksi erilaisten perheiden oikeanlainen kohtaaminen, yhä yleistyvä monikulttuurisuus sekä erityistä tukea tarvitsevien lasten kohtaaminen. (Heinämäki 2002, 55-56.)

Monikulttuurisuuden huomioiminen. Vuoden 2015 lopussa Suomessa asui 329 562 äidinkieleltään vieraskielistä henkilöä, jolloin koko väestöstä vieraskielisten osuus on 6 % (Suomen virallinen tilasto 2015). Viime vuosina käsite on tullut myös osaksi lasten maailmaa, koska monikulttuurisuus päiväkodeissa ja muissa varhaiskasvatuksen muodoissa on lisääntynyt (Eerola-Pennanen 2011, 233). Jokaisen maahanmuuttajataustaisen lapsen tulisi saada osallistua varhaiskasvatukseen vähintään osa-aikaisesti viimeistään 3-vuotiaasta lähtien, että pystytään takaamaan lapsen kokonaisvaltainen kasvu ja kehitys (Maahanmuuttajatyön kehittäminen varhaiskasvatuksessa 2007, 26). Jokaisessa kriisitilanteessa surun käsittelytavat ovat yhteydessä perheeseen ja kulttuuriin. Tukeakseen lasta ja perhettä toivotulla tavalla tulisi kasvattajan olla perillä tai ottaa selvää perheen ja heidän kulttuurinsa tavasta käsitellä surua ja kriisitilanteita. Olettaminen on väärin: vaikka perhe tulisi tietystä kulttuurista ja kasvattaja on asiasta tietoinen, ei koskaan saa olettaa, että tietää jo valmiiksi, miten kyseisessä perheessä käsitellään asiat. Koska jokaisessa perheessä asiat tehdään eri tavalla, kasvattajan täytyy olla valmis ottamaan selvää asioista: kysymällä oppii paljon, koska jokainen perhe on oman kulttuurinsa ja tapojensa asiantuntija. Lisäksi avoin kysyminen luo luottamusta vanhemman ja kasvattajan välille. (Cohen & Mannarino 2011, 128-129.) Pyrkimyksenä tulisi olla toimiminen perhelähtöisesti. Perheiden omia toiveita ja näkemyksiä tulee kuunnella, kunnioittaa ja ne tulee ottaa huomioon käytännössä ja toiminnan suunnittelussa sekä erityisesti silloin, kun perhe kohtaa kriisin (Halme & Vataja 2011, 71).

4.2.2 Vanhemmat ja kasvattajat yhteistyössä

Maarit Alasuutarin tekemässä tutkimuksessa aiheesta Kumppanuus ja asiantuntijuus varhaiskasvatuksessa (2007, 427) käy ilmi, että mahdollisimman laaja kokonaiskuva lapsesta koetaan päivähoidossa erityisen tärkeäksi. Tästä syystä korostuu vanhempien ja kasvattajien yhteistyön merkitys: vanhemmalla on aina omasta lapsestaan tietoa, jota työntekijällä ei ole. Paras palaute kasvattajalle hänen tekemästään työstään onkin sujuva yhteistyö perheen ja lapsen kanssa (Oulasmaa & Riihonen 2013, 20). Vanhempien ja kasvattajien yhteistyön lähtökohtana tulisi aina olla avoimuus ja tasapuolisuus, jolloin lapsen kokonaisvaltainen hyvinvointi pystytään paremmin takaamaan. Vanhemmat ovat aina oman lapsensa ja hänen kasvatukseensa ja kehitykseensä liittyvien asioiden asiantuntijoita, ja sitä tulisi jokaisen kasvattajan kunnioittaa. (Koski 2002, 138.)

Oulasmaan ja Riihosen toimittamassa Ammattikasvattajan kielletyt tunteet –teoksessa (2013, 47-54, 72) käsiteltiin Väestöliiton toteuttaman kyselyn tuloksia, ja niissä selvisi, että kasvatuskumppanuutta heikentävinä tekijöinä kasvattajat näkivät esimerkiksi vanhempien välinpitämättömyyden, vanhemmuuden vastuun ulkoistamisen kasvattajalle ja kasvatukseen liittyvät erimielisyydet. Myös jatkuvan resurssipulan koettiin vaikuttavan negatiivisesti kasvatuskumppanuuteen ja sen syntymiseen.

4.3 Lapsen tukeminen kotona

Erilaisiin elämäntilanteisiin ja kriiseihin ei pystytä tekemään minkäänlaista tarkkaa ohjeistusta, koska jokainen tilanne, perhe ja lapsi ovat erilaisia. Lapsen elämä kuitenkin muodostuu koko ajan ja jatkuvasti: hänen huomiointiaan ja tukemistaan ei voi laittaa ”tauolle” silloin, kun vanhemmalla itsellään on rankkaa. Usein pelkkä yhdessäolo tarjoaa lapselle turvaa, huolenpitoa, kunnioitusta ja nähdyksi tulemistä. Jokaiseen kiperään kysymykseen ei tarvitse löytää vastausta, kunhan vanhempi tekee selväksi, että on lasta varten. Olennaista lapsen kohtaamisessa ja tukemisessa on se, ettei aikuisen tarvitse esittää mitään. Tunteet saa ilmaista ja kyyneleet näyttää: on ainoastaan hyväksi, että lapsi oppii, ettei niitä tarvitse piilotella ja että ne ovat osa

elämää. (Mattila 2011, 106.) Mattila kertoo myös (83), että aikuinen voi omat tunteensa näyttämällä opettaa lapselle, että tunteet ovat osa elämää, jolloin lapsi oppii hyväksymään omat tunteensa ja käsittää olevansa hyväksytty tuntevana ihmisenä. Kokemukset osoittavat, että reaktioiden ja tunteiden piilottaminen on haitaksi ja aikuiset toimivat huonoina oppimismalleina näyttäessään, miten tunteet tulisi hillitä ja jopa piilottaa. John Bowlbyn vuonna 1980 (272) julkaistussa teoksessa kerrotaan, että lapset alkavat peittää myös omia tunteitaan, jos aikuiset hänen ympärillään tekevät niin.

Tietenkin on tärkeää, että aikuinen selviää omien tunteidensa kanssa eikä käy niin, että lapsi joutuu lopulta hoivaamaan ja tukemaan vanhempansa. Suru voi olla yhteinen, muttei ole lapsen tehtävä kantaa aikuista läpi tämän surun. (Mattila 2011, 106-107.) Dyregrov (1993, 67) kuvaa hyvin, miten vanhemman täytyy jossain vaiheessa kyetä ”ottamaan itseään niskasta kiinni”, jos vahvat tunteet ovat vaarassa ottaa täysin vallan. Lapsen tulee kokea muutakin kuin jatkuvaa itkua, ja jos vanhempi ei kykene esimerkiksi keskustelemaan vainajasta tai tilanteesta ilman valtavaa tunteidenpurkausta, olisi todennäköisesti hyväksi lapselle päästä keskustelemaan jonkun toisen aikuisen kanssa. Rielyn (2003, 213) mukaan lapset saattavat myös alkaa pelkäämään voimakkaita tunteita ja erityisesti omia tunteitaan, jos joutuvat jatkuvasti todistamaan voimakkaita tunteidenpurkauksia.

Jos suru uhkaa ottaa valtaa vanhemmista, he saattavat huomaamattaan vetäytyä kauemmaksi lapsistaan ja surun vaatiessa heiltä paljon keskittymistä he voivat muuttua sulkeutuneeksi lapsiaan kohtaan. Siksi on erityisen tärkeää, että vanhempi opettelee huolehtimaan itsestään, jolloin hän pystyy paremmin olemaan tukena surevalle lapselleen. Hänen oma vastarintansa ei tällöin jarruta lapsen surutyötä. (Dyregrov 1993, 53.)

Lapsen suruprosessia vaikeuttavia tekijöitä on monia, ja osa niistä liittyy selkeästi vanhempien käyttäytymiseen. Jos vanhemmat eivät itse osaa surra tai suhtautua lapsen suruun ja tunteisiin, vaikeuttaa se lapsen omaa surun käsittelyä. Lapsi saattaa myös olla huolissaan vanhempiensa hyvinvoinnista ja pyrkiä pitämään heistä huolta, jolloin hänen omille tunteilleen ja niiden käsittelylle ei jää tarpeeksi tilaa. Merkittävästi suremisprosessia hankaloittavia tekijöitä ovat myös esimerkiksi se, että lapsi haluaa säilyttää tunteidensa hallinnan ja pelkää surua, lapsi ei koe itseään

rakastetuksi, vanhemmat eivät rohkaise lasta suremaan, lapsi syyttää itseään tapahtumista ja se, että perhe ei pysty hyväksymään tapahtunutta menetystä eikä näin ollen myöskään keskustelemaan siitä. (Wright & Oliver 1998, 86.)

On vaiheita, joiden läpikäyminen lapsen surussa on erityisen tärkeää. Lapsen tulisi ymmärtää menetys ja saada lupa surra. Lasta tulisi rohkaista muistelemaan vainajaa, ja aikuisen apua lapsi tarvitsee tunnistaessaan tai ilmaistessaan menetyksestä ja surusta seuranneita tunteita sekä opetellessaan luopumista. (Wright & Oliver 1998, 86.) Kun lapsen kanssa keskustelee tapahtuneesta, on tärkeää käyttää oikeanlaisia sanavalintoja; lapsen on vaikea käsittää kuoleman lopullisuutta, jos käytetään termejä kuten ”nukkua pois”, ”siirtyä ajasta ikuisuuteen” tai ”mennä rajan taa” (Jarasto & Sinervo 2000, 106).

Dyregrovin (1993, 73) mukaan erityisen suuri merkitys lapsen ja hänen surutyönsä tukemisella kotona on keskustelu yhdessä ja erikseen. Poijula (2007, 122) korostaa sitä, miten kuolemasta keskusteleminen kotona edellyttää, että vanhemmalla tulee olla jonkinlaista tietoa lapsen ajattelun kehityksen vaiheista ja ymmärrystä siitä, miten lapsi käsittää kuoleman ja sen lopullisuuden. Vanhempien yleinen virhe on oletus siitä, että muiden ihmisten, kuten papin, terapeutin, kasvattajan tai opettajan tulisi kertoa lapselle kuolemasta tai että lapsen ei tarvitse tietää mitään kuolemasta.

Aikuinen voi auttaa surevaa lasta monilla tavoin. Ahdistuneisuuteen auttavat rutiinit, eroahdistukseen vanhemman läsnäolon vakuuttaminen, fyysinen kontakti ja sylissä pitäminen. Ruumiillisen oireilun hillitsemiseksi lasta on hyvä opettaa ymmärtämään mielen ja kehon yhteys. Taantumiseen taas tulisi reagoida seuraamalla, muttei vahvistamalla tai rohkaisemalla kyseistä käytöstä. Unihäiriöihin auttavat kiinteät nukkumaanmenoajat, rauhattomuuteen ja ylivilkkauteen ruumiillinen kontakti, halaus, siittely, hieronta sekä laulu. Rähähteleisiin tunteisiin etsitään muita ilmaisukeinoja, kuten puhuminen, kuitenkin syyllistämättä lasta hänen tunteistaan. Kiukuttelua hillitsevät rajat ja selittäminen, pelkoa hillitään vakuuttelemalla, hiljaisella keskustelulla ja rauhoittavalla kosketuksella. Syyllisyyttä hoidetaan puhumalla. (Pojula, 2007, 123-124.)

Dyregrov (1993, 97) korostaa mahdollisimman vähäisten muutosten merkitystä lapsen surutyössä. Osa vanhemmista saattaa ajatella, että lapsen olisi hyvä olla poissa

kotoa, esimerkiksi sukulaisten tai ystävien luona, kunnes vanhempi on jäsennellyt ja käsitellyt omat tunteensa. Lapsen terveydelle hyväksi on kuitenkin pysyvyys ja se, että hän saa olla lähellä omia vanhempiaan, vaikka he surisivatkin yhtä lailla. Lapsen ei myöskään tulisi joutua olemaan pitkiä aikoja yksin esimerkiksi iltaisin (Ruishalme & Saaristo 2007, 56).

Joskus kriisitilanne tai menetys kohtaa lasta ja perhettä niin äkillisesti ja dramaattisesti, että ammattiapu on lähes välttämätöntä. Asiantuntija-apua suositellaan esimerkiksi tilanteissa, jossa kyseessä on murha tai itsemurha, lapsi on joutunut kuoleman silminnäkijäksi, jos kuolema oli äkillinen ja dramaattinen tai lapsi on objektiivisesti vastuussa kuolemasta (esimerkiksi lapsenvahtina kätkytkuoleman aikaan). (Dyregrov 1993, 97.)

5 TUTKIMUSPROSESSI

5.1 Opinnäytetyön tarkoitus ja tavoitteet

Tutkimuskysymykset. Päättökysymyksemme tässä opinnäytetyössä on ”Miten lapsen suru kohdataan päivähoidossa?”. Pyrimme varhaiskasvatuksen ammattilaisia haastatteleamalla ottamaan selvää siitä, miten he ovat uransa aikana kohdanneet lapsen surun työssään ja millaisia keinoja he ovat käyttäneet lapsen surun käsittelyn kohtaamisessa ja tukemisessa.

Alatutkimuskysymyksinämme on ”Miten lapsi reagoi suruun?” sekä ”Mikä on kasvattajan ja päivähoidon rooli hoitolapsen surussa?”. Tutkimuksessamme otimme selvää siitä, miten varhaiskasvatusikäinen lapsi reagoi suruun, miten suru näkyy lapsen arjessa sekä mitkä tekijät vaikuttavat lapsen reagoititapoihin. Myös kasvattajan roolilla on tutkimuksessamme suuri paino: mikä on kasvattajan tehtävä, kun omassa ryhmässä oleva lapsi kohtaa surua? Millä tavoin hänen kuuluu auttaa lasta ja perhettä? Mistä hän saa tietoa ja osaamista surun kohtaamiseen jo olemassa olevan ammattitaidon tueksi?

Aiheen valinta. Valitsimme opinnäytetyömme aiheeksi lapsen surun kohtaamisen päivähoidossa, koska aihe koskettaa ja kiinnostaa meitä molempia, vaikka kumpikaan meistä ei ole kohdannut lapsuudessaan menetyksestä johtuvaa suurta surua. Opinnäytetyömme aihe koskettaa meitä erityisesti siksi, että molemmat meistä suorittavat lastentarhanopettajan pätevyyden koulutuksen ohella, joka todennäköisesti tarkoittaa sitä, että tulemme tulevaisuudessa työskentelemään aktiivisesti lasten parissa. Aiheeseen perehtyminen ja sen tutkiminen on muiden ammattilaisten lisäksi myös meille hyödyksi tulevaisuuden työkentillä.

Lapsen suru ja sen kohtaaminen päivähoidossa on aiheena aina ajankohtainen: vaikka esimerkiksi kehitysmaihin verrattuna suomalainen lapsi joutuu selkeästi harvemmin tilanteeseen, jossa menettää jonkun läheisensä, on kuolema silti ilmiö, joka voi kohdata ketä vain ja koska vain. Läheisen menettäminen on aina suuri ja traumaattinen kokemus niin aikuiselle kuin lapsellekin, ja siksi sen käsitteleminen oikein

on tärkeää: silloin pystytään takaamaan lapsen henkinen hyvinvointi sekä ehkäisemään erilaisia sosiaalialalla kohdattavia aikuisiän ongelmia. Varsinkin lapsella läheisen menettäminen voi laittaa koko arkielämän uusiksi, ja vääränlaisella surunkäsittelyllä tai sillä, ettei surua käsitellä ollenkaan, saattaa olla kauaskantoiset vaikutukset, jotka voivat nousta esiin vielä aikuisiälläkin.

Lisäksi aiheesta on tehty todella vähän aikaisempia tutkimuksia, ja esimerkiksi kasvattajille on vain vähän aiheeseen liittyvää tietoa saatavilla. Aiheellamme on suuri merkitys sosiaalialan työn kannalta; haluamme opinnäytetyömme kautta kehittää sekä omaa että muiden lasten kanssa työskentelevien ammattilaisten osaamista ja tietoisuutta aiheesta.

Aiheen rajaus. Opinnäytetyössämme rajaamme aiheemme tilanteeseen, jossa lapselle erittäin tärkeä ihminen menehtyy ja sitä seuraavaan surutyöhön. ”Erittäin tärkeällä henkilöllä” tarkoitamme nimenomaan henkilöä, joka on ollut lapsen elämässä aktiivisesti mukana pitkän aikaa ja jonka menetyksen lapsi huomaa lähes jokapäiväisessä elämässään. Lapsen surulla emme siis tässä tapauksessa tarkoita tilannetta, jossa lapsi kokee ns. normaalia, lapsuuteen kuuluvaa surua, jota hän kohtaa esimerkiksi suunnitelmien peruuntumisen tai lempilelun rikkoutumisen seurauksena vaan surua, joka vaatii aktiivista ja oikeanlaista työstämistä ja joka käsittelemättömänä saattaa aiheuttaa erilaisia ja vakaviakin ongelmia joko lapsuudessa tai myöhemmin elämässä. Aihe ja sen rajaus muuttui useaan otteeseen: aluksi se oli rajattu pelkkiin lapsen läheisen kuolemiin, mutta myöhemmin päätimme ottaa mukaan myös esimerkiksi lemmikin kuoleman. Loppujen lopuksi aineistomme koostui kuitenkin tilanteista, joissa lapselta oli kuollut nimenomaan joku läheinen henkilö.

Tärkeän henkilön menettämisen opinnäytetyössä rajaamme nimenomaan kuolemantapaukseen, emme esimerkiksi avioeron, poismuuton tai muun sellaisen seurauksena tapahtuvaan menetykseen.

5.2 Aineistonkeruumenetelmät

Toteutimme tutkimuksemme laadullisena eli kvalitatiivisena tutkimuksena. Laadullisen tutkimuksen tavoitteena ei niinkään ole löytää faktatietoa siitä mitä tutkitaan

(Vilkka 2005, 98), vaan enemmänkin nostaa esiin tutkimuksen kohteena olevien henkilöiden omat tulkinnat ja kokemukset tutkittavasta asiasta (Hakala 2007, 19). Toisin kuin määrällisessä eli kvantitatiivisessa tutkimuksessa laadullisessa tutkimuksessa ei aineiston määrällä ole niin suurta merkitystä; tärkeintä on saadun aineiston laatu (Vilkka 2005, 126).

Yleisimpiä tutkimusmenetelmiä laadullisessa tutkimuksessa ovat havainnointi, tekstianalyysi, haastattelu ja litterointi (Metsämuuronen 2001, 14), joista omassa tutkimuksessamme käytimme haastattelua sekä litterointia. Litteroinnilla tarkoitetaan haastatteluaineiston muuttamista tekstimuotoon, jolloin sen tutkiminen on helpompaa. Useimmiten laadullisessa tutkimuksessa aineisto pyritään keräämään ihmisten omista kokemuksista suullisesti, jolloin haastattelu on menetelmänä toimivin (Vilkka 2005, 100, 115).

Tutkimushaastattelumuotoja laadullisessa tutkimuksessa ovat lomakehaastattelu, teemahaastattelu ja avoin haastattelu (Vilkka 2005, 101), joista käytimme omassa tutkimuksessamme teemahaastattelua. Teemahaastattelussa haastattelija on etukäteen teemoittanut haastattelun sisällön, eli luonut eräänlaiset otsikot keskustelulle. Keskustelun tarkoitus on tällöin olla avoin keskustelu, jota kuitenkin ohjaavat haastattelijan laatimat teemat ja aiheet. (Eskola 2007, 33.) Meille tämä haastattelumenetelmä oli sopivin, koska halusimme selkeät raamit haastattelutilanteissa tapahtuvalle keskustelulle. Laadimme etukäteen haastattelurungon (Liite 1), jossa olimme teemoittaneet haastattelukysymykset, mutta haastattelutilanteet olivat silti tilanteita, joissa keskustelu oli avointa ja näin pystyimme esittämään tarkentavia kysymyksiä.

5.3 Aineiston keruu ja kohderyhmä

Opinnäytetyömme haastattelut toteutimme kesä- ja heinäkuussa 2016. Tutkimuksessamme haastattelimme kahdeksaa varhaiskasvatusalan ammattilaista, sekä työelämässä yhä olevia että eläkkeelle jääneitä. Emme toteuttaneet opinnäytetyötä yhteistyössä minkään tietyn organisaation, esimerkiksi päiväkodin, kanssa, vaan etsimme itse yksittäisiä ammattilaisia. Haimme tutkimuslupaa erään kunnan varhaiskasvatusjohtajalta, joka antoi meille luvan etsiä haastateltavia kunnan varhaiskasvatuksen ammattilaisten joukosta ja haastatella heitä heidän omalla työpaikallaan

ja -ajallaan. Muista haastateltavista osa oli jo eläkkeellä, joten lupia ei tarvittu, ja yhden haastattelun saimme toteuttaa varhaiskasvatusjohtajan suullisella luvalla.

Haastateltavamme etsimme ottamalla yhteyttä päiväkoteihin, sekä sähköpostitse että soittamalla, kysymällä josko päiväkodissa olisi ammattilaisia, joilla on kokemusta siitä, että omassa ryhmässä oleva lapsi on kokenut läheisen menehtymisen. Otimme yhteyttä myös yksittäisiin varhaiskasvatusalalla oleviin/eläkkeelle jääneisiin henkilöihin kyselemällä heidän kokemuksiaan ja halukkuuttaan osallistua haastatteluun.

Halusimme saada opinnäytetyömme haastatteluihin mahdollisimman monipuolisia näkökulmia, jonka vuoksi pyrimme saamaan haastateltavaksemme henkilöitä, joilla olisi monenlaista koulutusta ja eripituisia aikoja työelämässä. Ainut kriteerimme haastateltavia etsiessä oli se, että kokemusta kyseisistä tilanteista löytyy, ja että henkilö työskentelee tai on työskennellyt varhaiskasvatusalalla.

5.3.1 Haastattelujen toteutus

Haastattelut toteutimme pitkälti haastateltavien omilla ehdoilla ja heidän toiveidensa mukaisesti: osan haastatteluista teimme haastateltavan työaikana, osan työajan ulkopuolella haastateltavan vapaa-ajalla. Kahdessa haastattelussa vain toinen meistä oli paikalla, loppuissa kuudessa olimme molemmat mukana. Suurin osa haastatteluista tapahtui haastateltavan työpaikalla, mutta osa tehtiin haastateltavan kotona ja yksi yksityisessä kokoustilassa. Emme olleet etukäteen määritelleet kenellekään haastateltavista sitä, kauanko haastattelun tulisi kestää, vaan annoimme haastattelujen edetä omaan aikatauluunsa ilman etukäteen aseteltuja aikarajoituksia. Haastattelujen kestot vaihtelivat 25 minuutin ja reilun tunnin välillä.

5.3.2 Haastatteluihin vaikuttavat tekijät

Toteutimme haastattelut teemahaastatteluina, jonka vuoksi olimme laatineet haastattelurunгон, jossa haastattelukysymykset olivat teemoitettuja. Haastatteluja sopies-

samme tiedustelimme haastateltavan halukkuutta saada haastattelurunko etukäteen, jolloin hän voisi jo ennalta tutustua siihen. Osa haastateltavista halusi toimia nimenomaan näin, osa ei kokenut sitä tarpeelliseksi. Huomasimme selkeästi haastatteluja toteuttaessamme, että he, jotka olivat rungon etukäteen itselleen halunneet, tarjosivat paljon laajempia ja monipuolisempia vastauksia kuin ne, joilla sitä ei ollut ollut. Tämä johtui todennäköisesti siitä, että haastateltavat, joille runko oli lähetetty etukäteen, olivat saaneet rauhassa pohtia vastauksiaan ja muistella tilanteita sekä kirjoittaa niitä ylös, kun taas haastateltavat, joilla runkoa ei ollut, joutuivat vastaamaan kysymyksiin ns. kylmiltään. Tämän lisäksi emme kokeneet muiden tekijöiden, kuten paikan tai kellonajan vaikuttavan haastattelujemme toteuttamiseen tai niistä saadun aineiston sisältöön. Haastattelupaikat pyrimme valitsemaan niin, ettei tilassa ollut muita henkilöitä ja että saimme toteuttaa haastattelut rauhassa ilman häiriötekijöitä.

5.4 Aineiston analysoinnin ja tulkinnan keinot

Aineiston analysoinnin teimme elokuun 2016 aikana. Kun olimme siirtäneet haastattelut nauhurilta tietokoneelle, aloitimme tutkimusaineiston purkamisen litteroimalla jokaisen haastattelun sanatarkasti, mitään pois jättämättä. Pyrimme toteuttamaan jokaisen litteroinnin lähes heti haastattelun jälkeen, etteivät ne pääsisi kasaantumaan. Emme tehneet litterointeja yhdessä, vaan jaoimme aineistot keskenämme. Se ei vaikuttanut valmiisiin litterointeihin, koska olimme yhdessä etukäteen sopineet, miten tarkasti litterointi tulisi tehdä ja että teemme litteroinnin samalla tavalla.

Koska käytimme haastattelumenetelmänä teemahaastattelua, aloimme litteroinnin jälkeen myös purkaa haastatteluja teemoittain. Eskolan (2007, 44) mukaan aineiston analyysissä on kyse tärkeiden ja keskeisten asioiden esiin nostamisesta. Kun aineisto on litteroitu, se kannattaa ikään kuin hajottaa osiin ja järjestää uudelleen teemoittain, ja näin olemme omassa tutkimuksessamme tehneet. Kokosimme joka teeman alle siihen liittyvät asiat ja vastaukset, jolloin niitä oli helpompi lähteä analysoimaan.

Kun olimme saaneet aineiston jaoteltua teemojen mukaisesti, aloimme kirjoittamaan aineistosta saatuja tuloksia puhtaaksi. Noudatimme tässä vaiheessa teemoja liiankin tiukasti, jolloin ns. tärkeimmät tulokset jäivät korostamatta, kun tiukan teemoittelun seurauksena kaikki tulokset tulivat samanarvoisiksi. Järjestimme tulokset uudelleen, nyt sen mukaan, mitkä tuloksista olivat enemmän ”esiin nostamisen arvoisia” ja mitkä vastasivat tarkimmin tutkimuskysymyksiimme. Emme kuitenkaan poistaneet tuloksista mitään uudelleenjärjestämisen aikana.

5.5 Eettisyys ja luotettavuus

Eettisyys on asia, jota tutkijan tulisi pohtia ja joka tulisi ottaa huomioon tutkimuksen jokaisessa vaiheessa (Pohjola 2007, 12). Hirsjärven ja Hurmeen (2004, 19-20) mukaan tutkimuksessa, joka on toteutettu haastattelemalla, eettiset kysymykset ovat erityisen moninaisia ja isoja, koska haastatteluja tehdessä ollaan kasvokkain kontaktissa tutkittavien kanssa. Tutkimuksissa, joissa ollaan aktiivisesti tekemisissä ihmisten kanssa, merkittävimmit eettisiksi periaatteiksi voidaan nostaa informointiin perustuva suostumus, luottamuksellisuus ja yksityisyys.

Lähteitä voi käyttää monella eri tavalla vilpillisesti, ja eniten on kiinnitetty huomiota plagiointiin, jota pidetään vakavimpana rikkeenä. Sillä tarkoitetaan toisten tekstin tai ideoiden hyödyntämistä tai jäljentämistä suoraan ilman, että kerrotaan mitä lähdettä on käytetty (Pohjola 2007, 15). Opinnäytetyössämme olemme käyttäneet monia eri lähteitä, joista saamamme tekstin olemme muokanneet omaksemme ja merkinneet tekstiviitteet oikeaoppisesti, jolloin käyttämämme tiedon alkuperäinen lähde on helppo selvittää. Lisäksi olemme listanneet lähteet lähdeluetteloon.

Toimimme tutkimuksessamme eettisesti myös erilaisten lupien kanssa: haimme tutkimuslupaa eräaseen kuntaan ja kunnan ulkopuolella tehtyjä haastatteluja varten saimme luvat muilta tahoilta. Haastateltavamme olivat siis monelta eri paikkakunnalta, joten emme keskittyneet yhteen paikkakuntaan tai organisaatioon. Näin ollen meillä ei siis ollut myöskään sitoumuksia tuottaa tietoa millekään tietylle paikkakunnalle tai organisaatiolle.

Turvasimme haastateltaviemme anonymiteetin ja tunnistamattomuuden valitsemalla haastattelupaikoiksemme paikat, joissa ei ollut muita ja jossa saimme keskustella arkaluontoisista asioista täysin yksityisesti. Kerroimme haastateltaville selkeästi, että ainoastaan me kaksi käsittelemme haastattelumateriaaleja, esimerkiksi nauhoitettuja haastatteluja tai niistä tehtyjä litterointeja, eikä niitä näe kukaan muu. Myös käyttämämme nauhurin tyhjensimme perusteellisesti ennen sen palauttamista. Vaikka tutkimustulokset ovat tutkimuksen valmistuttua kaikkien luettavissa, emme missään vaiheessa paljasta haastateltavien yksityistietoja. Korostimme myös omaa vaitiolovelvollisuuttamme liittyen kaikkeen, mikä vaarantaisi haastateltaviemme yksityisyyden.

Jokainen haastateltavamme osallistui tutkimukseen täysin vapaaehtoisesti ja omasta halustaan. Haastatteluissa saadut aineistot on esitetty tutkimuksessa niin kuin ne tiedonkeruuvaiheessa on ilmaistu, eli emme ole muokanneet tutkimuksessa esitettyjä tuloksia millään tavalla. Hirsjärvi ja Hurme (2004, 20) nostavat eettiseksi kysymykseksi myös sen, miten tarkasti kirjallinen litterointi noudattaa haastateltavien suullisesti kertomia asioita; jo litterointivaiheessa otimme huomioon sen, että emme muokkaa haastateltavien sanomia asioita, vaan litteroimme haastattelut sanatarkasti.

Pohjola (2007, 18) kertoo hyvin siitä, miten tutkijat usein arkaluontoisia asioita tutkiessaan pohtivat sitä, missä määrin heillä on oikeus tunkeutua ihmisten yksityisasioihin ja kaivaa esiin heidän henkilökohtaiset kokemuksensa aroista aiheista. Tällöin tulee usein syyteltyä itseään utelusta. Mekin koimme haastattelutilanteissa useasti pelkoa siitä, käsittävätkö haastateltavat motiivimme väärin: vaikka esitimme kysymyksiä menehtymistilanteisiin liittyen, emme silti halunneet tai kokeneet tarpeelliseksi saada tietoomme mitään muuta kuin tutkimuksemme kannalta oleelliset asiat, eli kuka on kuollut ja miten. Arkaluontoinen aihe näkyi myös siinä, että haastateltavien löytäminen oli haastavaa, osittain sen takia, että tilanteet, jossa lapsi menettää läheisensä, eivät ole kovin yleisiä, mutta todennäköisesti myös siksi, että niin arkaluontoisesta aiheesta puhuminen koetaan epämurkavaksi. Myös pelolla tilanteiden tunnistamisesta ja yksityisyyden paljastumisesta oli osansa.

Grönforsin (1982, 192) mukaan luottamuksen luominen ja epäluulojen poistaminen ovat olennainen osa tuloksekkaita työn takaamisessa. Me onnistuimme luomaan

turvallisen ja luottavaisen ilmapiirin haastattelutilanteisiin takaamalla haastateltaville heidän anonymiteettinsa ja sen, että pidämme kiinni vaitiolovelvollisuudestamme. Korostimme myös, ettei meidän tarvitse tietää menehtymistilanteista mitään ylimää-
räistä.

6 TUTKIMUKSEN TULOKSET

6.1 Taustatiedot

Opinnäytetyössämme haastattelimme kahdeksaa varhaiskasvatuksessa työskentelevää tai jo eläkkeelle jäänyttä kasvatusalán ammattilaista. Haastateltavina meillä oli kaksi päiväkodin johtajaa, lastenhoitajia, lastentarhanopettajia ja eläkkeelle jääneitä perhepäivähoitajia. Haastateltavien joukossa oli niin sosionomi- kuin yliopistopohjaisiakin lastentarhanopettajia, lapset ja nuoret –linjan suorittanut lähihoitaja ja perhepäivähoitajan ammattitutkinnon suorittaneita. Lisäkoulutuksena oli hankittu sairaanhoitajan ja esiopettajan pätevyyttä. Haastateltavillamme oli työkokemusta varhaiskasvatuksen parissa neljästä vuodesta lähes 40:een vuoteen.

Jokaisella haastateltavallamme oli työuransa varrelta kokemusta tilanteesta/tilanteista, jossa omassa ryhmässä olleen lapsen läheinen on menehtynyt. Haastateltavamme olivat kohdanneet tilanteita, joissa lapselta oli kuollut läheinen isovanhempi, toinen vanhemmista, sisarus tai joku muu läheinen, lapsen elämässä aktiivisesti mukana ollut henkilö. Kuolemansyyt vaihtelivat aina äkillisestä onnettomuudesta itsemurhaan ja pitkittyneeseen, tiedossa olleeseen sairauteen.

6.2 Kasvattaja ja päivähoito osallisena perheen suruprosessissa

Hoitolapsen kohtaama menetys on usein raskas ja tunteita herättävä kokemus myös kasvattajalle. Kasvattajien tunteet tilanteen aikana vaihtelivat paljon; päällimmäisenä esiin nousi suuri suru lapsen ja perheen puolesta sekä huoli heidän pärjäämisestään. Myötätunto ja surussa mukana eläminen olivat vahvasti läsnä. Tapauksissa, joissa menehtyminen tapahtui pitkään kestäneen sairauden uuvuttamana, kasvattajat kokivat jo sairastamisajan seuraamisen raskaana.

- - että vaikka isän oli tosi vaikeeta puhua se puhelu, tottakai, oli itellekki, että varmaan vähä molemminpuolin siinä sitte varmaan itkettiin - - (Haastateltava 3.)

Voi arvaa. Se oli aiva kauhia päivä. - - Kyllä... Se oli tosiaan, se oli se koko päivä sellainen raskas ja se oli pyhäpäivä ku äiti soitti ja maanantaina sitte piti tulla hoitoon ja äiti pyhänä soitti ja sanoo että tämmönen tilanne on käynyt. Meni aiva sellaaes ajatusmaailmas se koko päivä sitte. (Haastateltava 4.)

Rankaksi menetystilanteissa koettiin myös se, että monissa tapauksissa menehtynyt henkilö oli tullut kasvattajallekin tutuksi yhdessä tehdyn kasvatustyön seurauksena. Näin kasvattaja joutui menehtymisen seurauksena kohtaamaan lapsen ja perheen surun lisäksi myös omansa. Joissain tapauksissa lapsen läheisen menehtymisen syynä oli sama sairaus, jolle kasvattaja oli itse menneisyydessään menettänyt läheisensä. Tämän seurauksena kasvattajan kokemukset omista menetyksistä nousivat pintaan.

Erityisesti perhepäivähoitajat kokivat lasta kohdanneen menetyksen rankkana, koska ovat usein päivähoidon henkilökuntaa enemmän tekemisissä perheiden kanssa, jolloin suhde perheen kanssa on läheisempi.

Oman ammattitaidon mahdollista riittämättömyyttä tilanteessa pelättiin. Lapsen suuren surun kohtaaminen arvelutti ja esimerkiksi omia sanavalintoja tilanteeseen liittyen alettiin pohtia.

Olihan se vaikeaa, ku se oli ensimmäinen tällänen tapaus, nii se oman pätevyyden tavallaan tuominen siihen että pysty sen lapsen kohtaamaan silloin. (Haastateltava 3.)

6.2.1 Tiedonlähteellä merkitys kasvattajalle

Tieto lasta kohdanneesta surusta tuli pääasiassa perheeltä itseltään. Muita tapoja, miten kasvattajat saivat tietää tilanteesta, olivat esimerkiksi ”puskaradio” ja sosiaalinen media. Näissäkin tapauksissa ns. lopullinen tieto ja varmistus asioiden oikeasta kulusta tuli kuitenkin perheeltä.

Jokainen haastattelemamme kasvattaja oli sitä mieltä, että kasvattajan ja kodin välisellä tiedonkululla on suuri merkitys. Kasvattajan on hyvä tietää perhettä ja lasta kohdanneesta/kohdanneista vastoinkäymisistä, jolloin kasvattajalla on mahdolli-

suus olla tukena lapselle ja havainnoida hänen käytöstään sekä mahdollisesti valmistautua etukäteen raskaan tilanteen kokeneen lapsen vastaanottamiseen. Poikkeavalle käytökselle on tällöin myös helpompi löytää syy, ja siihen osataan reagoida oikealla tavalla.

- - joo ehdottoman tärkeää et tiedettä valmistautua vähän siihen lapsen tuloon ja jotenki niinku just puhua sielä jo keskenänsä työyhteisös se et miten me niinku, miten me hoidetaan nyt niin ja mikä on tärkeää ottaa huomioon. Et sen takia se ois tieto hyvä mahdollisimman aikaisin. (Haastateltava 6.)

Toimivan kasvatuskumppanuuden edellytyksenä koettiin se, että tieto tulisi nimenomaan vanhemmilta tai muilta huoltajilta; ei esimerkiksi kiertoteitse tai pelkästään lapsen kautta.

6.2.2 Perheen tukeminen

Vaikka kasvattajat kokivat, että heidän pääasiallinen tukensa kohdistui surun kohdanneeseen lapseen, pyrittiin myös perheen tukena olemaan erilaisin pienin elein ja asioin, esimerkiksi kyselemällä vointia, juttelemalla ja tarjoamalla keskustelumahdollisuutta. Perheen ja kasvattajan läheisyydestä riippuen saatettiin käydä jopa perheen kotona osoittamassa tukensa ja osanottonsa. Esiin nostettiin myös perheen oman suhtautumisen kunnioittaminen: jos perhe ei itse osoittanut tarvetta tai halua keskustella asioista kasvattajien kanssa, eivät kasvattajatkaan nostaneet asiaa esiin.

Usein kasvattajat tarjosivat perheille myös käytännön apua tarjoamalla mahdollisuutta pidempiin hoitoaikoihin, jos vanhemmat/vanhempi tarvitsi esimerkiksi omaa aikaa tai aikaa hoitaa käytännönasioita, kuten hautajaisjärjestelyjä.

Kyselin että miten voit ja sanoin että voi tulla koska vaan hoitoonki sitte, vaikka äiti oli sairaslomalla, että voi tuoda jos pitää hoitaa vaikka jotain asioita tai jotain muuta. (Haastateltava 7.)

Perheen tukemiseksi koettiin myös se, että pyrittiin takaamaan lapselle turvallinen ympäristö ja pysyvä arki päivähoidossa sekä apua lapsen voinnin havainnoinnissa

ja ohjaamalla lasta tarvittaessa esimerkiksi psykologille. Tämän seurauksena perheet tiesivät, että heillä on lapsen hyvinvoinnin tarkkailijana tukenaan muitakin aikuisia.

Palveluohjaus lastentarhanopettajilla yleisempää. Myös perheiden palveluohjaus tilanteessa koettiin tärkeäksi. Jos kasvattaja koki, että perhe tarvitsi ammattiapua käsitelläkseen surua ja selviytyäkseen tilanteesta, heitä ohjattiin avun piiriin ja varmistettiin näin se, että he saavat tarvitsemansa tuen ja avun.

Sitte on pitäny ottaa esimerkiks sosiaalitoimeen yhteyttä ja varmistaa sitä kautta et se perhe kuitenkin sit saa apua. Ja kyllä se on niinku pakko varmistaa että sille perheelle jossain on niinku semmonen apu ja tuki, että joku tavallaan pitää huolta. (Haastateltava 2.)

Erityisesti lastentarhanopettajat korostivat palveluohjauksen merkitystä perheen tukemisessa, toisin kuin perhepäivähoitajat, jotka eivät samalla lailla mieltäneet sitä osaksi kasvattajan roolia.

6.2.3 Kasvattajan monet roolit

Yleisesti kasvattajan rooli lapsen surussa koettiin isoksi ja merkittäväksi. Pääasiana esiin nousi lapsen aktiivinen kuuntelu ja keskustelu hänen kanssaan. Lapsen tunteiden ja reaktioiden ammattimaisen ”vastaanottamisen” merkitys tuli hyvin esiin; lasta ei voi kieltää puhumasta tai näyttämästä tunteitaan. Myös lapsen ja hänen surunsa havainnointi sekä jatkuva läsnäolo koettiin tärkeäksi.

No kasvattajan rooli on niinku pääosin ainaki niinku havainnoida sitä lasta ja tietysti olla läsnä siinä arjessa. (Haastateltava 2.)

No se on se hyvin tukeva. Turvallinen olo lapsella et on turvallisia aikuisia lähellä. Kasvattajilla on se yks rooli siinä et lapsella on turvallinen olla. (Haastateltava 7.)

Yksi merkittävimmistä esiinnousseista asioista oli kasvattajien ja päivähoidon rooli pysyvän ja turvallisen arjen takaajana. Päivähoito nähtiin jopa mahdollisuutena lapselle ”paeta” muuten jatkuvasti läsnä olevaa surua.

Kyllä, ja eniten me kiinnitettiin siihen huomioo et sen lapsen arki on niinku tavallaan sen lapsen arki, et sais jostain olla vapaana siitä asiasta. Et kun se on muuten koko ajan läsnä. - - Ja kotona on niinku pysyvästi muuttunu se tilanne et sitä ei pysty tavallaan pitää enää sitä arkea niinku se on ennen ollu, niin sit haluttiin taata niinku et on yks paikka missä mikään ei muutu ja asiat on samalla lailla. (Haastateltava 2.)

Pysyvyydellä ja turvallisuudentunteella on suuri merkitys lapsen surunkäsittelyprosessissa, jonka takia on erityisen tärkeää, että myös kasvattajat kiinnittävät niiden toteutumiseen huomioita.

6.3 Lapsen surun käsittely päivähoitossa

Tilanteissa, joissa omassa lapsiryhmässä oleva lapsi menettää jonkun läheisensä, on lapsen surun käsittely ja kohtaaminen osa myös päivähoiton henkilökunnan työtä. Haastatteluissamme nousi esiin lapsen surun konkreettinen kohtaaminen lapsen tullessa ensi kertaa hoitoon kuolemantapauksen jälkeen. Suruun otettiin osaa lapselle sopivalla tavalla ja esimerkiksi halaamalla.

- - että me annettiin tietysti lapselle siinä ensimmäiset halaukset ja osanotot ja keskusteltiin siitä hänen kanssaan. (Haastateltava 3.)

Kasvattajat myös pyrkivät tarkkailemaan lasta ja hänen hyvinvointiaan sekä tapojaan käsitellä surua. Perhepäivähoitajat korostivat enemmän käytännönläheistä läsnäoloa, kun taas korkeakoulutetut kasvattajat, esimerkiksi lastentarhanopettajat, lapsen henkisen hyvinvoinnin ja tunne-elämän havainnointia ja arviointia.

Yhtenä surun käsittelyn tapana kasvattajat käyttivät lapsille suunnattuja kuolemasta kertovia kirjoja. Ne koettiin hyvinä tapoina käsitellä surua ja kuolemaa lapsille ymmärrettävällä tavalla, ja kirjat sopivat käsittelykeinoina erilaisille lapsille, niin hiljaisille kuin ulospäinsuuntautuneillekin. Näitä kirjoja apuna lapsen surun kohtaamisessa käyttivät erityisesti perhepäivähoitajat.

Mä juttelin ja meillä on sellanen kirja mitä me aina luetaan sitte jos mummi vaikka kuolee, että jos ne haluaa puhua siitä nii me luetaan sitä kirjaa. (Haastateltava 4.)

Vanhempien toiveilla ensisijainen merkitys. Myös vanhempien toiveiden suuri merkitys surun käsittelyssä tuli haastatteluissa ilmi. Vaikka vanhempien toiveet asian käsittelyn tiimoilta eivät aina käyneetkään yksiin kasvattajan ajatusmaailman kanssa, oli heidän näkemystään pakko kunnioittaa ja noudattaa. Esiin nousi esimerkiksi tilanne, jossa vanhempien toiveena oli, ettei perhettä ja lasta kohdannutta menetystä ja surua käsitellä päivähoidossa millään tavalla.

6.3.1 Lapsen reagointi suruun

Monessa haastattelussamme kävi ilmi, että lapset reagoivat menetykseen ikävoimällä sekä menehtynyttä henkilöä että muita läheisiään. Myös erikoisen voimakas kiinnittyneisyys aikuiseen ja aikuisen avun tarve esimerkiksi toiminnoissa alkuun pääsemiseksi nousi esiin. Lisäksi yleinen herkkyyys ja itkuherkkyyys olivat helposti havaittavissa.

Ikävää, kerrotaan enemmän ikävää, et on ikävä jotakuta. Et se ei välttämättä oo tätä menetettyä kohtaan mut vaikka jäljelle jäänyt vanhempi tai sitte joku muu läheinen jota on ikävä useammin. (Haastateltava 3.)

Selkeitä surun oireita ikävän, aikuiseen kiinnittymisen ja herkkyyden lisäksi olivat syrjään vetäytyminen ja yleinen poissaolevuus. Päivähoidon arjessa menetyksen kokeneilla lapsilla näkyi myös kiukunpuuskia ja aggressiivisuutta sekä levottomuutta, kärsimättömyyttä ja keskittymiskyvynpuutetta. Joissain tapauksissa ilmeni univaikeuksia.

Lapsen reagointi suruun näkyi myös heikentyneenä tunteiden säätelykykynä; lapsen tunteet saattoivat selkeästi heitellä laidasta laitaan lyhyenkin ajan sisällä. Muiden lasten iloa ja muita tunteiden ilmaisuja saattoi olla hyvin vaikea sietää.

No se on tullu tunteitten säätely, voiko tämmöstä sanaa käyttää, on ollu tosi vaikeeta että on raivostuttu ihan täysillä ja et se menee niinku, ei oo sitä kultasta keskitietä vaan ne tunteet on aina täysillä päällä oli se sitte iloa surua vihaa mitä se olikaan ni se tulee ihan täysillä, sitte lentää lelut ja tuolit ja, tai sitte tullaan halaamaan ja pussaamaan ja. (Haastateltava 5.)

Toisaalta oli niinku pienemmistä tosi huolehtivainen, kävi halaamassa sun muuta mut sit taas toisaalta yhtäkkiä saatto olla että tönäs tai, oli jotenki vähä semmonen niinku oma säätely vähä kadoksissa aina välillä. - - Et tuntu että niinku se tunnemaailma selkeesti meni vuoristorataa väkisin. (Haastateltava 8.)

Joissakin tapauksissa lapsen reaktiot ilmenivät vasta jonkun ajan kuluttua menetyksestä. Kasvattajien mukaan tämä johtuu siitä, että lapsella saattaa mennä aikaa, ennen kuin hän käsittää täysin mitä on tapahtunut ja tapahtuneen lopullisuuden sekä alkaa huomata oman arkensa muuttuneen radikaalisti.

Aluksi on niinkun ollu niin ettei ole tavallaan reagoinut millään tavalla koska lapsi ei oo ehkä tajunnu sitä että mitä tässä on tapahtunu. Sitte on tullu niinku jälkijunassa tavallaan se semmonen - - (Haastateltava 2.)

Perheen tapojen ja uskomusten vaikutus lapsen suruprosessiin. Lapsen surun käsittelemättömyydellä ja reagoimattomuudella oli selkeästi yhteys siihen, miten tapahtunutta käsitellään lapsen kotona; tällöin asiaa käsiteltiin usein kotona vähemmän, ainakin lapsen kanssa. Haastatteluissa tuli ilmi, että lapsen reagoititapoihin vaikuttaa myös se, millainen käsitys hänellä on kuolemasta ja esimerkiksi sen jälkeisestä elämästä. Nämä määräytyvät sen mukaan, millainen käsitys on lapsen perheellä ja mihin hän on kotonaan oppinut uskomaan. Menetyksen käsittely voi olla lapselle helpompaa, jos perheessä uskotaan vaikkapa taivaaseen ja kuoleman jälkeiseen elämään ns. paremmassa paikassa.

Ryhmän toisten lasten reagointi. Niissä ryhmissä, joissa yhtä ryhmän lasta kohdennutta surua oli käsitelty yhdessä tai joissa tilanne oli tuotu kaikkien tietoon, yleisimpänä reaktiona muilla lapsilla oli pelko oman vanhemman tai muun läheisen menettämisestä.

Sehän oli tosi murheellinen juttu monelle muulle lapselle, et ne pohti et ois kauheeta jos mulla ei oliskaan toista vanhempaa. (Haastateltava 2.)

Muita yleisiä reaktioita olivat ihmettely ja epäusko tapahtuneeseen liittyen.

6.3.2 Puhuminen lapsen ehdoilla

Yleisin ja selkeästi merkittävin tapa käsitellä lapsen surua päivähoidossa oli puhuminen, ja lapset, jotka eivät syystä tai toisesta käsitelleet suruaan puhumalla, oirehtivat enemmän. Esiin nostettiin kuitenkin se, että puhumisen täytyi tapahtua lapsen ehdoilla ja hänen luonteelleen ominaisella tavalla, eikä kuolemantapausta nostettu tietoisesti esiin ja puheenaiheeksi, ellei lapselta tullut aloitetta. Lapselle, joka ei käsitellyt suruaan puhumalla, tukea annettiin läsnäololla.

Ja annettu sille lapselle tavallaan niinku lupa siihen et jos se on halunnu puhua siitä ni se on saanu puhua, mutta taas toisaalta jos se lapsi ei oo puhunu siitä mitään niin sitä reviiriä on kunnioitettu että myöskää ei oo sitte ähdetty sieltä kaivelemaan että kerro ny miltä susta tuntuu. (Haastateltava 6.)

Kasvattajat pyrkivät tekemään tällaisille ”hiljaisemmille” lapsille selväksi sen, että jos hänellä herää halu puhua asiasta, kasvattajat ovat valmiita keskustelemaan asiasta lapsen omilla ehdoilla.

6.3.3 Ryhmän kanssa käsittely

Tavat käsitellä tapahtunutta yhdessä ryhmän kanssa vaihtelivat tutkimuksessa suuresti. Yhdeksi suureksi tekijäksi ryhmän kanssa asian käsittelyyn liittyen nostettiin haastatteluissa esiin muiden ryhmässä olevien lasten iät ja heidän kehitystasonsa. Niissä ryhmissä, joissa oli paljon pienempiä lapsia, asiaa ei välttämättä käsitelty kovinkaan paljon, koska pienet lapset eivät välttämättä edes ymmärtäneet tapahtunutta ja heidän kuoleman käsityksensä ei vielä ollut tarpeeksi kehittynyt.

Joo. No ne oli ne oli kattokku ne oli kaikki pienempiä. Vuoden ja kaharren ja... Et ne, ei ne ymmärrä sillä lailla. Et ei tullu tilannetta että ois tarvinnu periaattessa sitte selittää. (Haastateltava 1.)

Joissain tapauksissa yhtä lasta kohdannutta surua ei välttämättä käsitelty ryhmässä ollenkaan myös esimerkiksi vanhempien toiveesta johtuen. Monissa tapauksissa tilanne nousi esiin surun kohdanneen lapsen arkitoiminnoissa, puheessa ja leikeissä.

Tällöin kasvattajat pyrkivät olemaan läsnä ja kuuntelemaan lapsia, joita asia puhutti. Avoimuus koettiin tärkeäksi.

Siitä keskusteltiin tosi paljon mut sen annettiin olla semmosena avoimena asiana kun tämä perhe sitä halusi että se saa semmosena olla -
- (Haastateltava 2.)

Haastateltavien joukossa oli myös tapauksia, joissa asia käsiteltiin ryhmässä perusteellisesti, ja tällöin joko aikuinen tai lapsi itse kertoi koko ryhmälle tilanteesta ja mitä oli tapahtunut. Jos kertojana oli lapsi, aikuinen tuki lapsen kertomaa ja korjasi mahdolliset väärät käsitykset.

- - toimittiin sitten niin että lapsi itse halusi kertoa koko ryhmälle. Se oli niinku luontevin tapa et lapsi sai ite kertoa, se oli niinkun kaikista luontaisin. (Haastateltava 3.)

Jos asiaa käsiteltiin ryhmän kanssa, kokivat kasvattajat tärkeäksi tiedottaa muita perheitä tilanteesta siksi, että usein pienet lapset vievät päivähoitossa esiin nousseen teeman myös kotiin, ja tällöin vanhempien on hyvä tietää, miksi kyseinen aihe puhututtaa lasta. Esiin nostettiin kuitenkin myös surun kohdanneen perheen yksityisyys: ei kerrottu mikä perhe kyseessä tai muitakaan yksityiskohtia tapaukseen liittyen.

Ryhmässä käsittely perhepäivähoitossa vähäisempää. Haastattelemamme perhepäivähoitajat käsittelivät ryhmän kanssa asiaa vähemmän kuin haastattelemanne päiväkodin kasvattajat. Tämä johtuu pitkälti siitä, että muut lapset ovat yleensä paljon nuorempia, eikä heillä näin ole vielä ymmärrystä kuolemaan liittyen. Samasta syystä perhepäivähoitajilla muiden lasten reaktioiden käsittelyyn ja havainnointiin keskittyminen näissä tilanteissa jäi selkeästi vähemmälle kuin päiväkotien henkilökunnalla.

6.3.4 Vertaislasten merkitys

Monelle lapselle nousi suuri myötätunto läheisensä menettänyttä lasta kohtaan. Usein saatettiin pyrkiä helpottamaan toisen oloa huomioimalla erityisen paljon ja

huolehtimalla mukaan leikkeihin. Menetyksen kohdanneen lapsen suru voitiin vetää toisen lapsen toimesta leikkiin mukaan.

Nii, ja nimenomaan tulee niihin leikkeihin enemmänki sitä et soitetaan hei nyt sun äidille, mitä sä haluat sanoa sille. Tosi ihanasti mun mielestä pieneltä neljävuotiaalta kysytty et mitä sä haluaisit sanoa sille ja no sano se sille et soita sille et kyllä se kuulee. (Haastateltava 3.)

Sitten oli tietysti osalla semmonen empaattinen reaktio että ne takertu sit siihen lapseen ja jotenki teki kaikkensa sen puolesta et sen ois hyvä olla. (Haastateltava 2.)

Vertaislapsilla on siis suuri rooli lapsen surun käsittelyssä. Tästä syystä päivähoitola on suuri merkitys lapsen surunkäsittelyprosessissa siinä mielessä, että siellä omanikäisten seurassa on mahdollista viettää enemmän aikaa ja näin hyötyä vertaislasten antamasta tuesta ja avusta surun käsittelyssä, kuin jos lapsi esimerkiksi olisi kotona hoidossa. Päiväkodissa saman ikäisiä lapsia on selkeästi enemmän kuin perhepäivähoidossa, jossa ikäjakauma pienen ryhmän kesken voi olla suurikin.

Joissain tapauksissa joku ryhmän lapsista saattoi takertua tilanteeseen ja menetykseen, jonka toinen on kokenut. Tämä asiasta erityisen paljon kiinnostunut lapsi esimerkiksi kyseli surua kohdanneelta lapselta jatkuvasti aiheeseen liittyviä asioita, jolloin tilanne vaati jo aikuisen puuttumista.

Yks tyttö meillä oli sellaanen joka oli jatkuvasti kyselemässä ja mitäs nyt ja onko teillä jo uusi äiti ja kaikkea, et tälläset vähä vaikeetki kysymykset heti sit täräytti et välillä piti vähä viedä jo sivummalle että nyt niinku puhutaan jotain muuta välillä että mutta se oli ehkä hyvä että sielä oli niitä lapsia jotka halus keskustella. (Haastateltava 3.)

Jotkut eivät reagoineet toisen ryhmässä olevan lapsen suruun ja menetykseen oikeastaan millään tavalla. Kasvattajan mielestä tähän syynä saattoi olla esimerkiksi se, ettei lapsi ymmärtänyt tilannetta tai se ei koskettanut häntä ja hänen omia kokemuksiaan tarpeeksi läheltä.

6.4 Lapset ja kuolema

Lapsilla on monia erilaisia tapoja käsitellä kuolemaa ja menetystä. Yleisin haastateluissa esiin noussut lapsen tapa käsitellä surua oli puhuminen. Toiset puhuivat avoimemmin menetyksestään kuin toiset, ja haastateltavamme olivat kohdanneet myös tilanteita, joissa lapsi ei puhunut surustaan lähes ollenkaan. Tällöin lapsi ilmaisi suruaan muulla tavoin.

Et ne jakaa kyllä ne lapset niitä kokemuksia mutta joku hirveen eritavalla omalla tavallaan että joku kertoo tipi tarkkaan mitä on tapahtunu ja joku saattaa niinku asian sieltä toisen täältä ja sieltä sä sitte niinku kuulet että aha nyt mennään täs kohtaa (Haastateltava 6.)

Surua ilmaistiin myös leikkien kautta, sekä yksin että suuremmalla joukolla leikkiessä. Menetystä ja kuolemaa koskevat asiat ja teemat näkyivät niissä vahvasti.

Leikki oli semmosta justiin että hei nyt mä soitan äitille tuonne taivaaseen, et sitä kautta käsitteli sitte sitä. (Haastateltava 3.)

Monessa tapauksessa lapsen kokema suru nousi esiin erilaisissa joka päiväisissä normaalitoiminnoissa, esimerkiksi lepopöydällä musiikkia kuunnellessa tai ruokailun yhteydessä. Muisto menehtyneestä henkilöstä tai hänen kuolemaansa liittyvistä asioista, vaikkapa hautajaisista, saattoi tulla ilmi monissa erilaisissa, yllättävissäkin tilanteissa.

No meillä oli tämä yksi jolla tosiaan tämä isoäiti meni niin, aina jos me syötiin marjoja välipalalla tai jossakin niin siinä että ei enää saa mumman, mumman tekemiä. (Haastateltava 5.)

Leikeissä, eri tilanteissa tuli ihan yllättäen, me kannettiin tollasta penkkiä, niin sitte, tässä menee se arkku, hän yhtäkkiä. Tavallaan hän sitte oli kantamassa arkkua. - - (Haastateltava 8.)

Myös muut itsensä ilmaisutavat, kuten piirtäminen, toimivat lapsen apuna kuoleman ja menetyksen käsittelyssä.

Joo, tämä ku oli nii avoin tämä tyttö nii se leikki sitä kyllä. Se lähinnä leikki sitä. Ja sitte se piirsi enkelin kuvia. (Haastateltava 4.)

Muita menetyksen käsittelyn keinoja olivat yleinen aiheesta puhuminen ja keskustelu kasvattajien ja muiden aikuisten kanssa. Myös kysely ja ihmettely asian tiimoilta olivat yleistä menetyksen kokeneiden lasten keskuudessa. Lisäksi haettiin paljon turvaa ja läheisyyttä aikuiselta esimerkiksi hakeutumalla kasvattajan syliin.

6.4.1 Kuoleman käsittely yleisesti päivähoidossa

Haastatteluissa kävi ilmi, että yleisesti kuolema otetaan päivähoidossa puheeksi vasta kun joku lapsista nostaa asian esiin, esimerkiksi nähtyään kuolleen eläimen tai pohtiessaan kuolemaa yleisesti. Kuolemasävytteiset leikit voivat tulla lapsella esiin myös jonkun rankan elämäkokemuksen, esimerkiksi vanhempien avioeron myötä.

Kyllä sitte jos lapsi kysyy nii kyllä mä ainaki vastaan aina. Että on semmosia lapsia jotka kysyy, koska sä kuolet? esimerkiksi... Soot jo vanha, varmaan sä pian kuolet, tällälailla lapset yleensä kyselöö. (Haastateltava 4.)

Myös joinain juhlapyhinä, esimerkiksi pääsiäisenä, kuolema saattaa nousta esiin, mutta silloinkaan juhlapyhään liittyvät asiat päivähoidossa eivät varsinaisesti keskity kyseiseen juhlapyhään liittyvän kuoleman ympärille.

6.4.2 Lasten käsitykset kuolemasta

Esiin haastatteluissa nousi selkeä ”rajapyykki” kolmannen ikävuoden kohdalle. Yleisesti oltiin sitä mieltä, että alle 3-vuotiaiden on hankala tai jopa mahdoton käsittää kuolemaa ja siihen liittyvää lopullisuutta. Käsitys kuolemasta on ns. sadunomaisempi, kun taas esimerkiksi 5-6 –vuotiaat ymmärtävät kasvattajien mukaan jo selkeämmin kuolemaan liittyvät teemat ja ovat kiinnostuneita kuolemasta.

No kyllähän se on aika luonnollista että pienemmät ei sitä käsitä vielä että se on kokonaan pois et saattaa vielä niinku kysyä joku kaks vuotiaski, kolme vuotias, että koska se tulee, onko se kauan pois? (Haastateltava 7.)

- - jotenki ehkä isompien kans, tämmösten joittenki sanotaan 5-6-vuotiaiden kans, se on rikas keskustelun aihe, et niillä niinku jo, niillä on tiettyjä semmosia asioita mistä kukakin on sitten niitä yhteenvedoja tehnyt et miten ne niinku kuoleman jotenki ajattelee. (Haastateltava 6.)

Kasvattajat kuitenkin korostivat lapsen oman kehitystason huomioimista ja sitä, että lapsen kykyä käsittää kuolemaa ja siihen liittyviä asioita tulisi tarkastella enemmän yksilöllisen kehittyneisyyden kuin iän kautta.

6.4.3 Kuolema nykylasten maailmassa

Haastattelemamme kasvattajat olivat lähes yhtä mieltä siitä, että nykyään kuolemaan liittyviä asioita käsitellään enemmän ja avoimemmin myös lasten kanssa ja että kuoleman ”tabumaisuus” on selkeästi vähentynyt. Lapset otetaan aiempaa enemmän mukaan myös kuolemaan liittyviin ja sitä seuraaviin toimintoihin, esimerkiksi hautajaisiin.

Siis ehkä sen on nähnyt että sitä käsitellään enemmän avoimemmin. Emmä ainakaan omas lapsuudes muista että ois käsitelty et se oli vähä sellasta enemmänki että lapsi vietiin pois siitä tilanteesta. Että nyt ehkä enemmän uskalletaan myös sille lapselle sanoa ja kertoa faktat. (Haastateltava 3.)

Videopelit kuolemankäsityksen muokkaajana. Nykyään yhä yleistyvien videopelien merkitystä lasten kuolemankäsitykseen pohdittiin paljon; vääristääkö se lapsen kuolemankäsitystä ja haittaako se kuoleman lopullisuuden ymmärtämistä? Videopeleissä kuolema kun ei sinällään merkitse muuta kuin uuden pelin aloittamista.

Näitten kaikkien räiskintäpelien ja muiden kautta ni mä oon miettiny sitä että vääristääkö se tavallaan lapsilla sitä että niiltä katoaa kuolemankäsitys oikeasti että ku sielä niitä pelejä pelataan ja videoita katotaan niin sielä ne ihmiset oikeesti kuolis, jos näin tehtäis ku niis peleis tehdään ni se ihminen kuolee eikä sitä enää oo, et sitä mä oon miettiny. (Haastateltava 6.)

Haastattelutilanteissa pohdittiin myös sitä, aiheuttavatko videopelit sen, että kuolemasta tulee lapsille ns. arkipäivää, tavanomainen ilmiö, jota ei tarvitse sen kummemmin pelätä tai murehtia? Toisaalta koettiin, että kuoleman ”tavanomaisuus” on

hyvä lapsienkin ymmärtää, kohtaahan se jokaista ihmistä jossain vaiheessa, mutta myös sen vakavuus ja pysyvyys tulisi silti käsittää oikein.

6.5 Kasvattajan osaaminen

Yleisimmät tietotaidon lähteet kasvattajilla lapsen surun kohtaamiseen olivat erilaiset aiheeseen liittyvät kirjat sekä internet, josta etsittiin esimerkiksi artikkeleita tai muita tekstejä, jotka voisivat toimia apuna. Moni haastateltavistamme koki, että tiedon hankkiminen jäi suurimmaksi osaksi työntekijöiden itsensä vastuulle. Myös työyhteisön työntekijöiltä löytyvää empiiristä kokemusta kuolemaan ja menetykseen liittyen tai yhteyksiä erilaisiin yhdistyksiin (esimerkiksi Käpy ry.) käytettiin hyödyksi lapsen surun kohtaamisessa. Apua ja tukea tilanteeseen ja siinä toimimiseen olisi toivottu enemmän ylemmältä taholta, esimerkiksi esimieheltä, mutta oman työyhteisön jäseniltä saadun tuen määrään oltiin tyytyväisiä.

Sit meillä oli yks henkilökunnasta jolla oli itellä tämmönen kokemus lapsuudessa että hänenki kautta saatiin aika paljo sitä et hän pysty kertomaan siitä. (Haastateltava 2.)

Osa haastateltavista koki saaneensa oman ammatillisen koulutuksensa kautta tietopohjan, joka toimi hyvänä perustana lapsen surun kohtaamiselle. Myös työn ohella käydyt kurssit ja koulutukset olivat suuressa roolissa tietotaidon kehittämisessä. Vaikka jonkinlaisen tietopohjan olemassaolon merkitystä korostettiin, oli moni kasvattaja kuitenkin sitä mieltä, että teoriapohjalla ei ole niin suurta painoa käytännössä kuin läsnäololla ja tilanteen mukaan toimimisella.

Et me niinku hyvin yritettiin niinku paljo sitä käydä läpi jo etukäteen että mitenkä sit sanotaan ja miten puhutaan. Toki etukäteen ei pysty olla kauheen valmistautunu. (Haastateltava 3.)

Perhepäivähoitajilla enemmän koulutuksia. Perhepäivähoitajilla oli taustalla selkeästi päiväkodin henkilökuntaa enemmän järjestettyjä ja aiheeseen liittyviä koulutuksia, kun taas päiväkodin henkilökunnalla tiedon hankkiminen tilanteessa, jossa lapsi menetti läheisensä, jäi lähes täysin heidän omalle vastuulleen.

6.5.1 Kasvattajien kokemus omasta osaamisesta

Moni koki, ettei osaamista voi koskaan olla tarpeeksi. Kuitenkin koettiin, että kohdanneesta tilanteesta selvittiin hyvin ja jos tulevaisuudessa tulisi vastaava tilanne, selvittäisiin siitäkin jo olemassa olevilla taidoilla. Monessa tilanteessa kasvattajilla oli mahdollisuus valmistautua tilanteeseen ja lapsen kohtaamiseen etukäteen. Se koettiin arvokkaana ja moni ajatteli, ettei olisi selvinnyt tilanteesta ilman valmistautumisen mahdollisuutta.

Kyllä se varmaan, en mä tiedä, voiko olla koskaa valmis mihinkää sel-laseen mutta että mitä miettii sillon et jos se ois tapahtunu yhtäkkisesti tää hetki että nyt hei tulee lapsi joka on niinku menettäny toisen vanhemmistaan esimerkiksi niin emmä olisi pystyny varmaan niinku et olisi sin varmaan sanonu väärää asioita, et siinä mielessä ois hyvä että ois jonkilainen tietopohja sielä takana. (Haastateltava 3.)

Osa taas koki, että omasi tarpeeksi tietotaitoa jo tilanteen tullessa kohdalle, ja että olisi selvinnyt siitä myös ilman etukäteen valmistautumista.

6.5.2 Surun kohtaamisen kehittäminen

Lapsen surun ”oikeanlaisen” kohtaamisen osaamista voitaisiin kasvattajien mielestä kehittää esimerkiksi avoimuudella ja aktiivisella yhteydenpidolla eri tahojen, kuten neuvoloiden ja päivähoidon, kesken. Myös jonkinlaisen tietopaketin laatiminen nähtiin hyvänä keinona edistää osaamista. Tietopaketti voisi olla suunnattu yleisesti lapsen elämän kriisien kohtaamisen avuksi, ja se voisi sisältää esimerkiksi toimintaohjeita ja listoja kirjoista, jotka tarjoavat lisätietoa tai joita voi lukea lapsen kanssa. Lisäksi toivottiin lisää erilaisia koulutuksia aiheeseen liittyen.

Muina osaamisen kehittämisen keinoina nähtiin yleinen avoimuus ja tiedonvaihto kollegoiden ja muiden alan ammattilaisten kanssa. Myös työntekijöiden vastuuttaminen oman ammattitaidon ylläpitämisessä koettaisiin hyödyllisenä. Tämä voisi tapahtua esimerkiksi niin, että esimies pitäisi huolen siitä, että tarjolla olisi ammatillisuutta tukevaa kirjallisuutta, kuten erilaisia artikkeleita ja että ne myös tulisivat lue-tuksi jokaisen työntekijän toimesta. Työntekijän oma aktiivisuuskin tässä asiassa nähtiin tärkeänä.

6.6 Yhteenveto

Tarkoitus tutkimuksessamme oli selvittää sitä, miten lapsen kohtaama suru kohdataan ja käsitellään päivähoidossa. Ensisijaisia keinoja haastateltaviemme mukaan oli lapsen konkreettinen kohtaaminen esimerkiksi halaamalla hänen tullessa ensikertaa menetyksen jälkeen päivähoitoon, lapsen ja hänen hyvinvointinsa tarkkailu ja havainnointi sekä erilaisten, lapsille suunnattujen ja kuolemaa käsittelevien kirjojen lukeminen.

Halme ja Vataja (2011, 71) korostavat sitä, miten perheen omia toiveita ja näkemyksiä tulee kunnioittaa kaikessa kasvatustyössä. Myös haastatteluissa vanhempien mielipiteiden kunnioittaminen koettiin merkittävänä osana lapsen surun kohtaamisessa: kasvattajan täytyi toimia vanhempien toiveiden mukaisesti, vaikka ne eivät aina vastaisikaan kasvattajan omia näkemyksiä. Poijulan (2007, 121) mukaan on kuitenkin vahingollista lapselle ja hänen suruprosessilleen, jos vanhempi kieltää asian käsittelyn päivähoidossa. Jäimme pohtimaan sitä, missä määrin kasvattajan olisi oikein tällaisessa tilanteessa neuvoa vanhempaa/vanhempia toimimaan ns. oikein? Kasvattajalla kuitenkin on taustallaan akateeminen koulutus, jonka pohjalta hänellä saattaa olla tutkittua tietoa siitä, miten asiat hoidettaisiin parhaalla tavalla lapsen hyvinvointia ajatellen.

Kinasen (2009,50) mukaan lapsi tarvitsee suruprosessinsa aikana vastauksia kysymyksiinsä ja oikeuden ihmetellä tapahtunutta. Yksi merkittävimmistä tavoista käsitellä lapsen surua päivähoidossa olikin juuri puhuminen ja kasvattajat kokivat, että jos lapsi ei pystynyt tai tahtonut puhua surustaan, hän reagoi ja oirehti muilla tavoin. Puhumisen tulisi kuitenkin tapahtua lapsen omilla ehdoilla: häntä ei saa painostaa, mutta kasvattajan täytyy olla valmiina keskustelemaan asiasta silloin kun lapsi niin tahtoo (Dyregrov 1993, 73).

Yhtenä yllättävimmistä ja mielenkiintoisimmista tutkimustuloksista oli se, että oman ikäisillä tovereilla on suuri merkitys lapsen suruprosessissa. Surun kohdannut lapsi sai heiltä empatiaa, ja häntä huolehdittiin erityisen paljon mukaan leikkeihin. Tästäkin syystä päivähoidon merkitys lapsen suruprosessissa on suuri, koska siellä lapsella on suurempi mahdollisuus saada tukea vertaislapsilta, kuin jos lapsi olisi esimerkiksi kotona hoidossa. Me itse koemme, että lapselle olisikin erityisen tärkeää

päästä viettämään aikaa omanikäistensä seurassa mahdollisimman paljon, vaikka hoito tapahtuisikin kotona ja vaikka perhe ei kävisikään läpi mitään kriisiä. Tämä voisi tapahtua esimerkiksi erilaisten kerhojen tai avoimen leikkitoiminnan kautta.

Kun lapsen surua aletaan käsitellä päivähoidossa, on kasvattajan tärkeää tiedostaa lapsen ikä ja sille ominaiset kuolemankäsitykset sekä lapsen oma kehitystaso. Yleisesti kasvattajat olivat sitä mieltä, että alle kolmivuotiaiden kanssa kuolemaa ei sinänsä käsitellä, koska heidän ymmärryksensä ei vielä riitä esimerkiksi sen pysyvyyden käsittämiseen. Poijulankin (2007, 95) mukaan sen ikäiset eivät vielä käsitä kuolemaa pysyvänä tilana, vaan hetkellisenä tilana josta voi palata takaisin.

Tutkimuksessamme selvitimme myös sitä, miten alle kouluikäiset lapset reagoivat suruun. Dyregrov ja Raundalen (1997, 17) määrittelevät pienten lasten tavallisimmiksi reagointitavoiksi univaikeudet, sekä menehtyneen että muiden läheisten ikävöinnin, vihaisuuden ja huomionhakuisen käytöksen. Nämä samat reaktiot ilmenivät myös tekemissämme haastatteluissa. Lisäksi kasvattajat olivat huomanneet surun kohdanneessa lapsessa itkuherkkyyttä, yleistä poissaolevuutta ja keskittymiskyvyn puutetta. Heidän mukaansa myös lapsen tunteiden säätelykyky saattoi menetyksen seurauksena heikentyä.

Haastattelemamme kasvattajat korostivat leikin merkitystä lapsen keinona käsitellä surua. Wrightin ja Oliverin (1998, 93) mukaan leikit ovatkin lapselle luontainen tapa käsitellä elämässään tapahtuneita kriisejä: kuolema ja siihen liittyvät asiat ovat menetyksen kokeneen lapsen leikeissä usein vahvasti mukana, eikä kasvattajan tai kenenkään muunkaan aikuisen tulisi estää lasta leikkimästä tällaisia leikkejä. Muita ominaisia tapoja lapselle käsitellä surua oli kasvattajien mukaan esimerkiksi piirtäminen ja muut itsensä ilmaisutavat. Lapsi saattoi myös nostaa kokemaansa menetykseen liittyviä asioita esiin arjen normaalitoiminnoissa. Dyregrovin (1993, 21) mukaan tämä johtuu siitä, että pienet, arkisetkin asiat saattavat herättää lapsessa suoraan tai epäsuoraan vainajaan liittyviä muistoja.

Haastatteluistamme kävi ilmi, että perheen tavoilla ja uskomuksilla on suuri vaikutus lapsen suruprosessiin. Kasvattajien mukaan lapsen käsittelemättömyydellä ja reagoimattomuudella on yhteys siihen, miten kotona käsitellään asioita. Jos perheellä

ei ole tapana käsitellä vaikeita asioita, ei lapsikaan pääse käsittelemään ja purkamaan omaa suruaan. Myös Poijula (2007, 110) korostaa sitä, miten lapsen ympärillä olevat ihmiset ja heidän antamansa tuki (tai sen puute) vaikuttavat merkittävästi lapsen tapaan kohdata menetys. Lisäksi perheen käsitykset kuolemasta ja esimerkiksi sen jälkeisestä elämästä vaikuttivat siihen, millä tavoin lapsi reagoi menetykseen. Tämän vuoksi onkin tärkeää, että kasvattaja ottaa selvää perheen uskomuksista ja kunnioittaa niitä: kasvattajalla ei välttämättä ole sama elämäncatsomus kuin kriisin kohdanneella perheellä, mutta sen ei saa antaa vaikuttaa siihen, miten kasvattaja käsittelee asiaa lapsen kanssa (Mattila 2011, 110).

Yhtenä tutkimusaiheenamme oli kasvattajan ja päivähoidon rooli lapsen ja perheen surutyössä. Haastatteluissamme kasvattajat korostivat erityisesti lapsen aktiivista kuuntelua ja hänen kanssaan keskustelua sekä sitä, että osataan vastaanottaa menetyksen kokeneen lapsen tunteet ja reaktiot ammattimaisesti. Koko perheen tukena pyrittiin olemaan esimerkiksi tarjoamalla käytännön apua, kuten mahdollisuutta pidempiin hoitoaikoihin. Kasvattajan tehtävänä perheen tukemisessa nähtiin myös se, että hän toimii vanhemman apuna lapsen hyvinvoinnin ja surunkäsittelyprosessin havainnoijana. Cohen ja Mannarinokin (2011, 120) korostavat kasvattajan ja muun päivähoidon henkilökunnan asemaa lapsen hyvinvoinnin tarkkailijana, koska heillä on taustallaan koulutuksen tuoma ammattitaito, jolloin heidän voi olla helpompi huomata esimerkiksi lapsen mahdolliset mielenterveydelliset ongelmat. Heillä on myös velvollisuus viedä huomioimiaan asioita vanhempien ja tarvittaessa myös muiden tahojen tietoisuuteen. Haastateltavat mielsivät lisäksi perheiden palveluohjauksen kriisitilanteessa tärkeäksi.

Dyregrovin (1993, 18) mukaan silloin, kun lapsen maailma muuttuu turvattomaksi ja sekasortoiseksi, lapsi etsii turvaa tutuista ja tavallisista asioista. Näin myös kasvattajat näkivät tutkimuksessamme: he korostivat päivähoidon roolia pysyvän ja turvallisen arjen takaajana lapselle. Päivähoito nähtiin myös paikkana, jossa lapsen oli mahdollista paeta surua, joka todennäköisesti muuten täyttää hänen arkensa. Arkeen palaaminen mahdollisimman nopeasti menetyksen jälkeen tuo lapselle turvallisuuden tunnetta (Kinanen 2009, 28).

Pojula (2007,121) korostaa päivähoidon henkilökunnan ja huoltajien välisen informaation kulkemisen tärkeyttä: tarjotakseen täyden tukensa perheen tilanteeseen on

välttämätöntä, että päivähoidon työntekijät tietävät tilanteesta, jossa lapsi on menettänyt itselleen läheisen henkilön tai muuten joutunut suuren surun äärelle. Tiedon saamistavalla ja sen lähteellä olikin haastattelujen mukaan suuri merkitys siinä, miten kasvattaja pystyy kohtaamaan läheisensä menettäneen lapsen ja millaiseksi hänen roolinsa perheen surussa määräytyy. Se vaikutti myös vanhempien ja kasvattajan väliseen kasvatuskumppanuuteen.

Haastattelemillamme kasvattajilla oli monia hyviä ideoita siihen, miten lapsen surun oikeanlaista kohtaamista päivähoidossa voitaisiin kehittää. Näitä olivat esimerkiksi se, että yhteydenpito päivähoitoon ja muiden tahojen, kuten neuvoloiden, välillä olisi aktiivista ja avointa, erityisesti kriisitilanteen sattuessa. Yleisesti toivottiin enemmän tiedonvaihtoa nimenomaan muiden ammattilaisten ja erityisesti kollegoiden kanssa, koska moni haastateltavista koki, että tiedonhankkiminen jäi pitkälti tietyn ryhmän vastuulle eikä tukea ylemmältä taholta, kuten esimiehiltä, juurikaan ollut saatavilla. Myös jonkinlaisen aiheeseen liittyvän tietopaketin olemassaolo jokaisessa päivähoitopaikassa sekä lisäkoulutukset kriisitilanteiden kohtaamiseen liittyen koettaisiin hyödylliseksi. Mielestämme lapsen surun oikeanlainen kohtaaminen on jo varsin hyvällä mallilla siihen nähden, miten vähän kasvattajilla on haastatteluiden mukaan ollut tietoa ja osaamista tällaisten tilanteiden varalle. Oikeanlaista kohtaamista voitaisiin etukäteen varmistaa juuri jonkinlaisen tietopaketin laatimisella sekä sivumalla kriisitilanteiden kohtaamista jo kasvattajien pohjakoulutuksen aikana.

Selvitimme myös haastateltavien kokemuksia siitä, miten kuolema näyttäytyy lapsen maailmassa nykypäivänä. Haastatteluissa korostui selkeästi se, että nykyään lapset otetaan enemmän osalliseksi suruprosessiin ja heidät otetaan paremmin mukaan menetykseen liittyviin rituaaleihin. Se onkin Dyregrovin (1993, 66) mielestä tärkeää, koska lapsella on tarve ymmärtää se, mitä on tapahtunut ja tätä edistää nimenomaan se, että hän saa osallistua esimerkiksi hautajaisiin. Kasvattajat pohtivat myös yhä yleistyvien videopelien vaikutusta lapsen kuolemankäsitykseen. Tämä oli mielestämme mielenkiintoinen ja ajatuksia herättävä näkökulma, koska nykyään yhä nuoremmat pelaavat erilaisia videopelejä, jotka saattavat vääristää heidän käsitystään kuolemasta ja sen pysyvyydestä.

Erityisen mielenkiintoisia olivat tutkimustulokset, joissa oli selkeästi nähtävillä eroavaisuuksia päivähoidon henkilökunnan ja perhepäivähoitajien välillä. Perhepäivähoitajat suosivat toiminnassaan selkeästi enemmän käytännönläheisiä työotteita, kuten lapsille suunnattujen kirjojen lukemista. Lastentarhanopettajat ja muut päiväkodissa työskentelevät pyrkivät enemmän teoreettiseen työskentelytapaan ja lapsen henkisen hyvinvoinnin ja tunne-elämän havainnointiin ja arviointiin. Päiväkodin henkilökunta koki myös palveluohjauksen perhepäivähoitajia enemmän osaksi kasvattajan roolia lapsen surussa. Perhepäivähoitajilla tilanteet, joissa yhden lapsen kokemaa menetystä olisi täytynyt käsitellä koko ryhmän kanssa, olivat harvinaisempia, koska usein ryhmässä oli paljon nuorempia lapsia. Samasta syystä menetyksen kokeneen lapsen saama tuki vertaislapsilta oli perhepäivähoidossa vähäisempää, koska ryhmät ovat paljon pienempiä ja ikäjakauma saattaa olla suurikin. Nämä eroavaisuudet saattavat mielestämme johtua perhepäivähoitajien ja päiväkodin henkilökunnan erilaisista ammatillisista koulutuksista sekä erilaisesta työympäristöstä: perhepäivähoitajat työskentelevät pitkälti yksin ja heidän lapsiryhmänsä ovat pienempiä kuin päiväkodeissa.

7 POHDINTA

Opinnäytetyön tekeminen oli prosessina yleisesti ottaen mielenkiintoinen ja se opetti meille molemmille hyvin paljon. Opimme itse aiheesta ja tutkimuksen tekemisestä kovasti, ja lisäksi aikataulujen suunnittelussa ja kirjoittamisessa kehityimme molemmat suuresti. Vaikka tutkimusprosessi eteni aikataulullisesti hyvässä tahdissa, oli matkassa myös monia haasteita. Suurin haaste opinnäytetyön tekemisessä oli mielestämme haastateltavien löytäminen; koska aihe on arka ja monelle hyvin henkilökohtainen, pelkäsivät useat haastateltavat oman anonymiteettinsä ja työmme luotettavuuden puolesta, mutta saimme jokaisen vakuutettua ja luotua luottavaisen tunnelman haastatteluihin. Haastateltavien löytymistä vaikeutti myös se, että tilanteet, joissa lapsi menettää jonkun läheisensä, ovat nykypäivänä suhteellisen harvinaisia, varsinkin Suomessa. Muita haasteita tutkimusprosessissa oli esimerkiksi se, että lähteitä oli todella hankala löytää. Emme onnistuneet löytämään kovinkaan montaa aiempaa tutkimusta aiheesta, ja painetuissa lähteissä lapsen surua päivähoidon näkökulmasta käsiteltiin vähän. Vaikeuksista huolimatta onnistuimme tuottamaan hyvän teoriapohjan aiheellemme ja lopulta saimmekin kartutettua kattavan lähdeaineiston, vaikka jouduimmekin turvautumaan osittain hieman vanhempiin lähteisiin.

Tutkimuksessamme ilmenneitä tuloksia ei voida pitää yleispätevinä vaan ne ovat ainutlaatuista tietoa, koska kyseessä on jokaisen haastateltavan henkilökohtaiset kokemukset ja otantakantamme on melko pieni. Työn luotettavuutta lisää merkittävästi kuitenkin haastateltavien työurien monipuolisuus: mukana oli sekä juuri uransa aloittaneita että jo eläkkeelle jääneitä varhaiskasvatusalan ammattilaisia. Pyrimme monipuolisuuteen myös siinä, että haastateltavien joukossa oli sekä päiväkodin henkilökuntaa että perhepäivähoitajia. Tutkimuksestamme saamamme tieto on erittäin hyödyllistä, koska aiempia tutkimuksia ja yleensä tietoa näistä tilanteista ja niiden kohtaamisesta on vähän. Lisäksi aihe on aina ajankohtainen, koska kuolema voi kohdata jokaista perhettä koska tahansa. Lapsen surun käsitteleminen oikein myös varhaiskasvatuksessa on tärkeää, koska käsittelemättömillä kriiseillä saattaa olla hyvinkin kauaskantoisia vaikutuksia. Koemme, että tutkimus on hyödyllinen varhaiskasvatusalan ammattilaisille, itsemme mukaan lukien. Se kehittää laadukasta varhaiskasvatusta ja auttaa takaamaan lapsen kokonaisvaltaisen hyvinvoinnin tukemisen päivähoidossa.

Opinnäytetyötä suunnitellessamme päätimme rajata aiheen pelkkiin kuolemantapauksiin lapsen yleisesti kokeman surun sijaan, koska koimme, että silloin aiheesta olisi tullut liian laaja. Rajaus toi työhömmä selkeyttä ja työtä oli helpompi viedä eteenpäin, kun aihe oli vähän rajatumpi. Koimme aiheen rajauksen näin radikaalisti loppujenlopuksi hyväksi ratkaisuksi, vaikka aluksi pelkäsimme aiheen olevan liian rajattu, jolloin esimerkiksi haastateltavien löytäminen olisi vaikeaa ja tutkimusaineisto jäisi liian suppeaksi. Näin ei kuitenkaan käynyt, vaan vaikka haastateltavien löytäminen oli vaikeaa, koimme kuitenkin saaneemme oikein hyvän ja laajan tutkimusaineiston.

Koimme opinnäytetyön työstämisen yhdessä parin kanssa meille molemmille hyväksi valinnaksi. Oli helpottavaa, kun prosessissa oli koko ajan joku tuki ja apu, eikä stressin kanssa tarvinnut jäädä yksin. Vaikka aikataulujen yhteensovittaminen vaati silloin tällöin erityistä joustoa molemmilta, löytyi yhteistä aikaa opinnäytetyön tekemiseen silti hyvin. Työn tekemistä yhdessä helpotti huomattavasti myös se, että olemme keskenämme hyviä ystäviä jo pitkän ajan takaa ja hyvin läheisiä myös vapaa-ajalla. Oli helpottavaa, että työt, huolet, epäilyksen aiheet ja onnistumisen kokemukset sai jakaa toisen kanssa. Myös aikatauluista kiinni pitäminen oli sujuvampaa ja todennäköisempää, kun työtä oli tekemässä kaksi yhden sijaan ja molemmat olivat vastuussa työn ajallaan etenemisestä myös toiselle.

Erjanti ja Paunonen-Ilmonen (2004,136) puhuvat siitä, miten lapsia kasvattavilla ja hoitavilla on ollut käytössään liian vähän suruun liittyvää opetusaineistoa, ja tämä on johtanut voimakkaaseen riittämättömyyden ja osaamattomuuden tunteeseen, kun he kohtaavat tilanteita, joissa heidän tulisi auttaa ja tukea lasta ja hänen perhettään. Voi olla, että tiedonlähteiden monipuolistuttua ja koulutusten kehittyttyä kasvattajilla on nykyään käytössään enemmän välineitä kohdata lapsen suru, mutta silti on tärkeää, että lapsen surua ja sen kohtaamista tutkittaisiin aiheena enemmän, vaikka se onkin arkaluontoinen, jopa ”tabumainen”. Kasvattajat tarvitsevat enemmän taustatietoja ja keinoja kohdata lapsen suru, jolloin avuttomuus ja neuvottomuus vähenevät. Tutkimuksestamme voisikin mielestämme tehdä monenlaisia jatkotutkimuksia. Yhtenä jatkotutkimuksena voisi olla esimerkiksi tutkimus, jonka lopputuloksena saataisiin haastattelemiemme kasvattajien toivoma tietopaketti siitä,

miten lasta tulisi tukea varhaiskasvatuksessa kriisin keskellä. Mielenkiintoisena tutkimusaiheena voisi olla tutkimus siitä, miten eri uskontokunnat ja niiden tavat, periaatteet ja uskomukset vaikuttavat lapsen suruprosessiin ja kuolemankäsitykseen. Myös vertaislasten merkitystä lapsen suruprosessissa voitaisiin tutkia tarkemmin, samoin kuin sitä, millainen vaikutus lapsen kuolemankäsitykseen on nykypäivän video- ja tietokonepeleillä.

LÄHTEET

- Alasuutari, M. 2007. Kumppanuus ja asiantuntijuus varhaiskasvatuksessa. [Verkko-lehtiartikkeli]. *Psykologia* 42 (6), 422-434. [Viitattu 7.10.2016] Saatavana ELEKTRA-tietokannasta. Vaatii käyttöoikeuden.
- Alila, K. & Kronqvist, E-L. 2008. Varhaiskasvatus vuoteen 2020: Varhaiskasvatuksen neuvottelukunnan loppuraportti. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.
- Bowlby, J. 1980. *Attachment and Loss, Vol. III: Loss, Sadness and Depression*. New York: Basic Books.
- Cohen, J. & Mannarino, A. 2011. Supporting children with traumatic grief: What educators need to know. [Verkko-lehtiartikkeli]. *School Psychology International* vol. 32 (2), 117-131. [Viitattu 25.3.2016]. Saatavana Sage-tietokannasta. Vaatii käyttöoikeuden.
- Dyregrov, A. 1993. Lapsen suru. Suomentaja Mirja Makkonen. Helsinki: Mannerheimin lastensuojeluliitto.
- Dyregrov, A. & Raundalen, M. 1997. *Sureva lapsi ja koulu*. Suomentaja Saara Villa. Tampere: Vastapaino.
- Eerola-Pennanen, P. 2011. Monikulttuurisuus varhaiskasvatuksessa. Teoksessa: E. Hujala & L. Turja (toim.) *Varhaiskasvatuksen käsikirja*. Jyväskylä: PS-kustannus. 233-245
- Erjanti, H. & Paunonen-Ilmonen, M. 2004. *Suru ja surevat: surevien hoitotyön perusteet*. Helsinki: WSOY.
- Erkkilä, J., Holmberg, T., Niemelä, S. & Ylönen, H. 2003. *Surevan lapsen kanssa*. Helsinki: SMS-Tuotanto Oy.
- Eskola, J. 2007. (Teema)haastattelututkimuksen toteuttamisesta. Teoksessa: L. Viinamäki & E. Saari (toim.) *Polkuja soveltavaan yhteiskuntatieteelliseen tutkimukseen*. Helsinki: Tammi. 32-46.
- Grönfors, M. 1982. *Kvalitatiiviset kenttätutkimusmenetelmät*. Juva: WSOY.
- Hakala, J. 2007. Menetelmällisiä koetuksia. Teoksessa: J. Aaltola & R. Valli. (toim.) *Ikkunoita tutkimusmetodeihin: metodin valinta ja aineistonkeruu: virikkeitä aloittelevalle tutkijalle*. 2. korj. ja täyd. p. Jyväskylä: PS-Kustannus, 12-24.
- Halme, K. & Vataja, A. 2011. *Monikulttuurinen varhaiskasvatus ja esiopetus*. Helsinki: Tammi.

- Hammarlund, C-O. 2010. Kriisikeskustelu. Kriisituki, jälkipuinti, stressin ja konfliktien käsittely. Helsinki: Tietosanoma.
- Happo, I. 2006. Varhaiskasvattajan asiantuntijuus: asiantuntijaksi kehittyminen Lapin läänissä. Rovaniemi: Lapin yliopisto. Väitöskirja.
- Heinämäki, L. 2002. Kotiäidistä kasvattajaksi – perhepäivähoitajan ammatin ja koulutuksen kehittyminen. Teoksessa: H. Alho-Kivi & S. Keskinen (toim.) Kodissa vaan ei kotona – Perhepäivähoito varhaiskasvatuksen oppimisympäristönä. Helsinki: Tammi, 38-59
- Hirsjärvi, S. & Hurme, H. 2004. Tutkimushaastattelu: teemahaastattelun teoria ja käytäntö. Helsinki: Yliopistopaino.
- Hockey, J., Katz, J. & Small, N. 2001. Grief, mourning and death ritual. Buckingham: Open University Press cop
- Ivanoff, P., Risku, A., Kitinoja, H., Vuori, A. & Palo, R. 2006. Hoidatko minua? Lapsen, nuoren ja perheen hoitotyö. 3. uud. p. Helsinki: WSOY.
- Jarasto, P. & Sinervo, N. 2000. Alle kouluikäisen lapsen maailma. 3. uud. p. Jyväskylä: Gummerus.
- Kangasmaa, T; Petäjä, H. & Vuorelma, P. 2008. Lapsen uskonnollinen kehitys. Teoksessa T. Kangasmaa, H. Petäjä & P. Vuorelma (toim.) Lapsenkaltainen: uskonnollis-katsomuksellinen orientaatio varhaiskasvatuksessa. Helsinki: Lasten Keskus, 39-41.
- Kinanen, M. 2009. Surusäkki: vertaisryhmätyöskentelyä lasten sururyhmille. Helsinki: LK-kirjat.
- Korkeila, J. 2008. Stressi, tunteiden säätely ja immunitaetti. [Verkislehtiartikkeli]. Duodecim 124 (2008): 6. 683-692. [Viitattu 9.10.2016]. Saatavana: <http://www.terveysportti.fi/xmedia/duo/duo97123.pdf>
- Koski, M. 2002. Perhepäivähoidon sosiaalinen oppimisympäristö. Teoksessa: H. Alho-Kivi & S. Keskinen (toim.) Kodissa vaan ei kotona – Perhepäivähoito varhaiskasvatuksen oppimisympäristönä. Helsinki: Tammi, 135-145
- Kulttuurit ja uskonnot Suomessa. 19.09.2014. [Verkkosivu]. Infopankki. [Viitattu 11.10.2016]. Saatavana: <http://www.infopankki.fi/fi/tietoa-suomesta/perustietoa-suomesta/kulttuurit-ja-uskonnot-suomessa>
- Kübler-Ross, E. & Kessler, D. 2006. Suru ja surutyö. Suomentaja Lauri Porceddu. Helsinki: Basam books.

L 8.5.2015/580. Varhaiskasvatustilaki.

Maahanmuuttajatyön kehittäminen varhaiskasvatuksessa. 2007. Varhaiskasvatuksen maahanmuuttajatyön kehittämisjaosto. Sosiaali- ja terveysministeriön selvityksiä 2007:62. Helsinki: Yliopistopaino kustannus.

Mattila, K. 2011. Lapsen vahvistava kohtaaminen. Jyväskylä: PS-kustannus.

Metsämuuronen, J. 2001. Laadullisen tutkimuksen perusteet. 2. uud. p. Helsinki: International Methelp.

Nurmiranta, H., Leppämäki, P. & Horppu, S. 2009. Kehityopsykologiaa lapsuudesta vanhuuteen. Helsinki: Kirjapaja.

Oulasmaa, M. & Riihonen, R. 2013. Ammattikasvattajan kielletyt tunteet. Helsinki: Väestöliitto.

Peltonen, H. 2004. Kasvattajana sosiaali- ja terveysalan ammattilaisissa. 4. uud. p. Helsinki: Tammi.

Petäjä, H. 2002. Työntekijä kuolemakysymysten äärellä. Teoksessa S. Saarinen (toim.) Kaikille tilaa riittää: päivähoidon uskontokasvatus. Helsinki: Lasten Keskus, 60-66.

Pohjola, A. 2007. Eettisyyden haaste tutkimuksessa. Teoksessa L. Viinamäki & E. Saari (toim.) Polkuja soveltavaan yhteiskuntatieteelliseen tutkimukseen. Helsinki: Tammi, 11-30.

Poijula, S. 2002. Surutyö. Helsinki: Kirjapaja.

Poijula, S. 2007. Lapsi ja kriisi: selviytymisen tukeminen. Helsinki: Kirjapaja.

Riely, M. 2003. Facilitating Children's Grief. [Verkkolehtiartikkeli]. The Journal of School Nursing vol. 19 (4), 212-218. [Viitattu 25.3.2016]. Saatavana Sage-tietokannasta. Vaatii käyttöoikeuden.

Ruishalme, O. & Saaristo, L. 2007. Elämä satuttaa – kriisit ja niistä selviytyminen. Helsinki: Tammi

Räsänen, A. 2001. Lapsen käsitys Jumalasta. Teoksessa Salminen, J. (toim.) Varhaiskasvatuksen uskontokasvatus. Helsinki: Hakapaino.

Skinnari, S. 2004. Pedagoginen rakkaus: kasvattaja elämän tarkoituksen ja ihmisen arvoituksen äärellä. Jyväskylä: PS-kustannus.

- Suomen virallinen tilasto. 2015. Väestörakenne: Äidinkielenään kotimaisia kieliä puhuvien määrä väheni toisena vuotena peräkkäin. [Verkkojulkaisu]. Helsinki: Tilastokeskus. [Viitattu 7.10.2016]. Saatavana: http://www.stat.fi/til/vaerak/2015/vaerak_2015_2016-04-01_tie_001_fi.html
- Tikka, T. 2007. Taitavaksi hoitajaksi, arvostetuksi kasvattajaksi – ammatillinen sosialisaatio perhepäivähoitajan työssä. Joensuu: Joensuun yliopisto. Väitöskirja.
- Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet. 2005. Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus. [Verkkojulkaisu]. [Viitattu 11.10.2016]. Saarijärvi: Gummerus kirjapaino Oy. Saatavana: <http://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/77129/Varhaiskasvatussuunnitelma%20perusteet.pdf?sequence=1>
- Vilka, H. 2005. Tutki ja kehitä. Helsinki: Tammi.
- Wright, N. & Oliver, G. 1998. Lapsen tunteet. Suomentajat Heli Kivimäki & Riitta Oittinen. Tampere: Kirjatoimi.
- Yhden Vanhemman Perheiden Liitto ry (YVPL). Ei päiväystä. Yhden vanhemman perheet tilastoina. [Verkkosivusto]. [Viitattu 11.10.2016]. Saatavana: <http://www.yvpl.fi/taustaa-ja-tilastoja/yhden-vanhemman-perheet-tilastoina/>
- Ylöjärven kaupunki. 2013. Surun ja kriisin kohtaaminen varhaiskasvatuksessa. [Verkkojulkaisu]. Ylöjärven kaupunki: Varhaiskasvatus. [Viitattu 25.3.2016]. Saatavana: http://www.ylojarvi.fi/site/assets/files/5789/krisu-paketti_valmis.pdf

LIITTEET

Liite 1. Haastattelurunko

LIITE 1 Haastattelurunko

TAUSTATIEDOT

- Mikä koulutus sinulla on?
- Kauanko olet ollut varhaiskasvatusalalla?

KASVATTAJAN ROOLI LAPSEN SURUSSA

- Oletko kohdannut urallasi useasti tilanteita, joissa lapsi on menettänyt läheisensä?
 - Kerrotko näistä tilanteista, millaisia ne olivat?
- Millaisia tunteita nämä tilanteet herättivät sinussa?
- Mikä on mielestäsi kasvattajan rooli lapsen surussa?
- Mistä olet saanut tietää lasta/perhettä kohdanneesta menetyksestä?
 - Onko mielestäsi tärkeää, että kasvattajia tiedotetaan tilanteesta?
- Miten lapsen suru on kohdattu/käsitelty päivähoidossa?
 - Miten käsittelet asiaa lapsen kanssa? Entä ryhmän kanssa?
 - Miten lapset puhuvat surustaan tai ilmaisevat sitä leikeissään?
 - Miten perhettä pyritään tukemaan?
- Käsitelläänkö kuolemaa yleisesti päivähoidossa? Esimerkiksi saduissa tai näytelmissä?

LAPSI JA KUOLEMA

- Miten lapsi on reagoanut suruun kohtaamissasi tilanteissa?
 - Miten toiset lapset reagoivat?
- Millaisia keinoja lapset kokemuksesi mukaan käyttävät kuoleman käsittelyyn?
 - Millaisia kokemuksia sinulla on eri-ikäisten lasten kuolemankäsityksestä?
 - Oletko havainnut muutoksia lasten suhtautumisessa kuolemaan vuosien varrella?

KASVATTAJAN TIETOTAITO

- Mistä olet oppinut/saanut tietoa lapsen surun kohtaamisesta?
 - Koetko, että sinulla on tarpeeksi tietoa ja taitoa kohdata suru?
- Miten lapsen suru ”oikeanlaista” kohtaamista päivähoidossa voitaisiin kehittää?